غەزەلەکانی وەك ئاوی زولاڵی کوێستانی کوردەواری گیان پەروەر و ژیان هێنەرن.

لە عیرفانی و خواناسی دا تۆ دەڵێی: لە مەرمەڕی بلورینی شیعردا تاشراون.

شەو

نوری روخسارت وەدەرخە دەردی بێدەرمانە شەو
زوڵمەتی زوڵفت لە سەر روتە لە رۆژ میوانە شەو
دۆێ شکور مەردانە من ڕێم بردە ناو زولفی رەشت
تا بزانن خەڵکی مڵکی دڵ قەڵای مێردانە شەو
هەر لە ئێوارە هەتا رۆژ بێوچان دێت و دەچێ
هەر لە دوی خورشیدی خاوەر وێڵ و سەرگەردانە شەو
کوێر و نابینایە ئێستا ئەو بە تاوی رۆژی روت
بۆیە رەش پۆش و هەژار و مات و بەستەزمانە شەو
قەدری شەو چا بگرە چاوم، شەمع و پەروانە دەڵێن
سۆز و گریەی شەمع هەر شەو سوتنی پەروانە شەو
عاشق و مەعشوق لە رۆژدا خۆ دەپارێزن لە خەڵك
گەر پەنای چاکت دەوێ بۆ ئەو دووە بروانە شەو
هەستە (کامل) بەسیە بێداری برۆ لێی وەر کەوە.
تا وڵات بێدەنگ و باسە، تا لە رۆژ میوانە شەو

بەهار هات

بەهار هات تواوە بەفری ناو شاخەکان
شەماڵ هات گەشاوە خونچەی ناو باخەکان
زەینمدا لە نێو باخ شۆخی وا دەگەڕێ

دڵ کەوتە کوت چاوم بۆی دەپەڕێ
باخەوان لە حاند رۆژ: دو چاوی قەت هەڵنایە
دەڵێ چون سەرنجێك بدەم لەو بالایە
تا وڵات بێدەنگە با خەوان نوستووە
تا بەهار سەوز و سور، فەرشی راخستووە
لە سەر ئەو رایەخە ئەمن و ئەو پێکەوە
هەڵپەرین، دانیشین، وەر کەوین، ژین ئەوە
تنۆکی ئارەقی لە سەر ئەو کوڵمانە
وە بزانم لە سەر گوڵ تنۆکی بارانە
هەڵلایە، هەرایە، لە ناو باخ لە داخان
خاوەن باخ کۆست کەوتو، سەیر ئەکا لە باخان
بەهار هات بەخێر بێ بە تەپڵ و تۆپەوە
با بڕوا زمهەریر بە خۆی و سۆبەوە
ئیمامی، گشت تواوە وەك بەفری کێو و شاخ
لە دوری یاری خۆی کەوتۆتە ئاخ و داخ

شنەی بەهار

بەهار و شنەی مایەی ژیانە
بە شنەی ژیاوە ئەم نیشتمانە
بەهار هێنەری مۆژدەی خەباتە
لابەری مەینەت، هێنەری هاتە
ئاوری نەورۆزی پرشنگی ژینە
بۆ گەڵ و بۆ هۆز گڕی بەتینە

پیت و گریەی ئەو ژینی پێوەیە
بریسکەی خەبات هەر لەوێوەیە
ئاگری نەوروز یا تیشکی هیوا
رونـاك كەرەوەی تـاریكی هەوا
گرپەی خوریەی دڵ، شەوقی زەوقی گەل
لەدەوری داڵێن لاوان بە كۆمەڵ
كاتێكی خۆشە فەسڵی نەوبەهار
دوری لە نەیار، نزیكی لە یار
ئەو سەوز ئەكا تۆی رزگاری
بەرهەم دێنی باغ بۆ كوردەواری
هێندێ دەرزێنی، هێندێ دەروێنی
بەو گەرم و ساردی لە خۆی دەنوێنی
دو بەرەكی گەل دەرزێنی سەر پاك
تۆوی یەكیەتی دەروێنی لە خاك
بەهار بەخێرێ، دونیا گرتی رەنگ
رۆژی وەدەرخست لای برد شەوە زەنگ
بە تەپڵ و تۆپ و بە زەبر و زەنگە
دەی، سا، نەتەوەی كاوە درەنگە
بۆ پێشواز پاكو برازێننەوە
شنە تۆش كۆرپە، بلاوێننەوە
لە بێشكەی خەما رایژێنە تاوێ
بۆی دەرخە، كاتێ، هەتاوێ، ساوێ
ببوژێتەوە لەبەر تاو و ساو
تا بێتە جێگەی شانازی تەواو

فتیلەی ڕێگەی ڕزگاری پێیە
بەخێو کردنی یەکجار بەجێینە
با بێتە بەرهەم کۆرپەی نەتەوە
هیوای دوا ڕۆژی نەتەوە، بەوە
بۆ نیشتمان و بۆ گەل دەکۆشێ
لە ڕێی وان هەر چەند زوخاو دەنۆشێ
ئەوسا ئاواتی ئاوات دێتە جێ
شین دەبێ خەڵفی هیوای جێ بە جێ

بەهاری تازە

واهات بەهاری تازە شنەی بای شەماڵە دێ
ناقوسی ژینی پڕ لە هیوای کیژ و کاڵە دێ
قاسپەی کەوی بنار و کەژ و کێو و یاڵە دێ
کۆتر لە سەر ڕەوەز بەگمە و ناڵە ناڵە دێ
جیکەی مەلە، هەرایە، وشەی باڵی دا لە دێ

❁ ❁ ❁

شین بو زەوی یو مێگەلە مەر ڕوێی بۆ لەوەر
پڕ بو لە کارە کاڕی مەڕی شیو و دەشت و دەر
شوان کە پەنکی تازەیی خۆیان دەکەن لەبەر
هەڵدێنە نێو هەوارەوە کیژان بە جلکی تەڕ
بارانە، بایە، گوڕە گوڕی هەوری تاڵە دێ

❁ ❁ ❁

ڕێنك چیغ و چادرن دەدرەوشن لە سەر چییا
وەك خاڵی ڕەش دەچن کە لە سەر ڕومەتی درا

رند و لە هەر کوێ ماکوڵی فرمێسکی هەڵرژا
بەو بۆنە چابو خۆ کوڵی دڵ تۆزێ دامرا
کاتی هەوارە، قیژەیی کابانی ماڵە دێ

❀ ❀ ❀

دونیا وەکو بەهەشتە سەراسەر بووە گڵوك
خونچە کە دەست نەخوردەیە وا بۆتە تازە بوك
هەر کەس کوڵێك بە روح نەکڕێ پێی دەڵێن چروك
کاتی نەماوە کاکە خەم و ئاه و نوکە نوك
کیژان لە گوڵ چنین و بزەی چاوی کاڵە دێ

❀ ❀ ❀

تیپی گوڵان گەیشت و وڵات بو بە زێو و زەر
بولبول بە جۆش و کوڵ لە نێوان شەو دەباتە سەر
شەونم لە سەر چڵویی گوڵان کەوتبو بە بەر
نەرگس بە بەرگی زەردەوە هێناویە خەبەر
یانی گوڵاڵە سورە لە خوێندا شەلالە دێ

❀ ❀ ❀

ئەمنیش هەژار و دڵ بە خەم و چاوەڕێی پەیام
کێهە پەیام، پەیامی رەفیقانی وەك برام
پارامەوە لە خالیقی بون و نەبون، بەلام
هەروا بە داخەوە گلەمە، هەر نەبو وەلام
وێرانە ماڵ و حاڵ و سەدای کوندە لاڵە دێ

❀ ❀ ❀

خوێندی لە گۆی سووانەیی تالاری سەوز و سور
وێرانی کرد و تێکچو ناما کۆشکی پڕ سرور

دەگریَ دڵــی هــەژاری ئـیـمـامـی وەکـو تـەنـور

دەگریَ دەریَژیَ خوێنی گەشی دڵ لە خـوار و

هەر کویَ دەچیَ لە دوی ئەوان زاڵە زاڵە دیَ

بەهار

لـەم سـەری ساڵە سـڵاو بۆ کـویـسـتـان

بـو گـژ و گـیـا کـە لـە ئـاسـۆ ویـسـتـان

تاقی وجوت لەشکری پیادە و سـواران

پـێـشـرەوی هـێـزی بـەهـاران، دیاران

چـوزەڵەی هـەڵـز و کـەمـا و ریـواسـان

ژینی لـە نووین هـەمـو سـوك و هاسـان

بـە کــوڕ و کـیـژ دەفـرۆشــن هــەرزان

لــە نـســار و لــە تـــەلان و بـــەرزان

گـــڵـــە زەردە وەکـــو جـاران بـــەرزە؟

تیر و پڕ هەر لە کەما و گـیا و هەڵـزە؟

یا نە رو زەردە لـە حـانـد کـاتـی بەهـار

ســەر سـپی و پـیرەژنـە سـەربـەدەوار؟

کـوڕە سوتـەش کـە بـڵـنـدە و زەنـویـر

لە گوڵ و گـیا و گژی کـویـسـتـانیَ تیر

سەوز و شین بۆتـەوە وەك سـاڵـی زو؟

لــە خـــەم و دەرد و پـــەژاران دەرچـو؟

مـەڕە سـوری لـە سـەرە و هـەڵـدەبـەزن

کـایـەیـانـە لـە ســەری کــار و بـزن

ئەو کـەڕەت دیـمـەوە خـزاری لای خۆم

بـۆ چەم و کـێـو و کـەژ و سـارای خۆم

روته هەر روتەڵ و بێ بەرگ و گییای؟
وەکو خۆت سارد و سڕ و بەرزە چییای؟
تۆ لە کۆیستانی، ئەدی کوانێ کەمات؟
کوانێ گندۆ رەت و مەندۆك و گییات
کوانێ بەیبونت و سویسنە و شەوبۆت
پاش ملە هەقمە بڕازێنمەوە بۆت
هەمو کانیا و بۆتە جێی گاڵتە و گەپ
چاوی کوێرن چ لە راست و چ لە چەپ
کوانێ کار مامز و بزنی کێویت؟
نەخشی ئاسۆ گتە گورگ و رێوێت
بەڵێ کوێستانی بەڵام بێ کەڵکی
زەینێکی خۆت بدە کێوی خەڵکی
هەمو خەملین بە گوڵوکات، جوانن
دڵگرن، جێی کوڕ و کیژ، لاوانن
داوەشێی بەردەمەکەت «بەردە قەلە»
شین و بژوێن و جووان، قیت و بەلە
خاوەنی کانییو ئاو، شیو و خرە
لە گوڵ و گیا و وزەمەند تیر و پڕە
تۆش بڵند بویەوە بۆ ئاسمانێ
کانی ئاسمانێ نی، دەعیەت دانێ
وەرەوە خوارێ بە هیچی بەرزی
کێوێکی بەرزی، بەڵام ناتەرزی

زەماوەندی بەهار

وەرن سۆفی وەکو دەرویش بکەونە گاڵەگاڵ ئەمشەو
وەرە نێو باغی عیشرەت ئەی نەمامی چاردە ساڵ ئەمشەو
بدە جام و مەزەی ماچت لە کولم و لێوی ئاڵ ئەمشەو
بە سروەت پێدەڵێم چاوم کزەی دێ بای شەماڵ ئەمشەو
چزەی دێ جەرگی برژاوم بە بێ‌پولوو زوخاڵ ئەمشەو
دەری پیر موغان ئاوایە قاپی مەیکەدە وازن
جحێڵ و پیر و منداڵ مەیگوسار و بادە پەردازن
سوراحی کەیل و موتریب مەست و ساقی سادە و سازن
کوڕ و کاڵ دەم بە خەندەن، کیژ و کاڵ پڕ عیشوە و نازن
بزەی دێ غەمزە و ڕەمز و ئیشارەی چاوی کاڵ ئەمشەو
زەماوەندی بەهار کاتی سەیران و شەق و گوێیە
سەبا بەر بوکە زاوا عەندەلیب، پەردە کەنار جوێیە
دەسا بولبول لە پێشوازا بخوێننە داوەتی تۆیە
سەراسەر فەرشە چیمەن بۆ قدومی بوکی گوڵ بۆیە
زمانی گرتووە هەر چەشنی توتی کوندە لاڵ ئەمشەو
لە خەڵوەتخانەی خاڵ و بەڵەکدا خاسەکەو جوتن
لە سەر سفرەی چەمەن، شەونم مەیە، گوڵ جامی یاقوتن
شنەو سروەی بەیان تێکەڵ هەناسەم بون و ئەنگوتن
بە تەشریفی نەسیم شەو بۆ و نێرگس پاکی پشکوتن
لە خۆشیان بولبول و قومری دەکەونە قیل و قاڵ ئەمشەو

✿ ✿ ✿

ونەوشە لارە مل داما لە مەیدانا، بە تەنیایی
ئەوا نەسرین سەری بۆ پردەباز ڕۆنا، بە تەنیایی

ئەوا رۆژی لە قیس چو عاشقی شەیدا، بە تەنیایی
ئەوا هەر چاوە رێیە نێرگسی شەهلا بە تەنیایی
بەجارێ بو سپی چاوی بە ئومێدی ویسال ئەمشەو
شکۆفە پێکەنی روی کردە سوێسن یانی ها بگری
نەما ئەهریمەنی زستان وەلا چو شیددەت و قەهری
هەزار قەوس و قەزەح رابو بە رەنگی تاووس و چەتری
بەدەنگی بولبول و قومری تەماشا دڵ چلۆن دەگری
دەڵێ بگرن بە دڵ قەدری جەماڵی کیژ و کاڵ ئەمشەو
چنار گەییە چنور، پێچرا سنەوبەر پەرچەم و سونبل
ئەوی نەختێ لە کارا بو گەیشتە مەقسەد و مەنزڵ
بە تەنیا هەر «قزڵجی» کەوتە دوی خێڵ و نەگەییە دڵ
«ئیمامی»یش هەر وەکو بولبول بە هیوای پێکەنینی گوڵ
دەناڵێنێ لە سەر هەر چڵ بە یادی خەتت و خاڵ ئەمشەو[1]

- لە کانگای دڵمەوە لە دۆستی زانا و فەرهەنگ پەروەر و دڵسۆزم جەنابی مامۆستا مەلاساڵح - ئیبراهیمی محەمەدی (شەپۆل) زۆر سپاس دەکەم، کە بۆ لە چاپ دانی ئەم دیوانە لە هەر باروبابە تێکەوە یارمەتی داوم، ئەمەش ئەو دوعا بە خێرەی سەییدکامیل شائیمامی زەنبیلی: (ئاوات) کە بۆ وەڵامی مامۆستا (شەپۆل) بە شێعر دایناوە:

شەپۆل بە نامەت (ئاوات) ژیاوە
گریێ چەند ساڵەی دڵی کراوە
شەپۆلی وین بو، یا رێژنەی باران
یا شنە و کزەی مەیلەکەی یاران؟

١- بۆکان: ١٣٣٦ هەتاوی

یا بۆنی خۆشی گوڵی بەهاران
نەسیم هێناویە لە کۆهساران
بارانی ئەو ساڵ بە ئەمری باری
هەمو رەحمەت بو بۆ کوردەواری
ئەرزێ ئەو دەستەی نامەی نوسیوە
(ئاوات) سەر بەرزە کە لێت پرسیوە [1]

خاسەکەو

خاسە کەوێ لەو کەژە هەڵ نیشتوە
خاڵی رەش و سوری بە جوت رشتووە
راوچی هەمو لەو کەوە دەرکەوتووە
بۆچی دزە، جەردەیە، کێی کوشتووە
کێهە کەسی ئەو لە ژیان خستووە
ماڵ و مەڕ و زێوەری کێی بردووە
باعیسی قەتڵی چیە بیستویەتی
ژینی بە سەر بەستیە ویستویەتی
داوی چەقاند تا وەکو ئەو پێوە بێ
چاڵ کەنە خۆی پێوە دەبێ، جێ بە جێ
چاکە کەداو دۆزە شوکور خاسە کەو
دیویە، وریایە، بە رۆژ و بە شەو

١- ١٣٦٥/٢/٣٠ هەتاوی. لاپەڕەی ٢٥٠ی دیوانی خوالێخۆشبو: سەیید کامل شا، ئیمامی زەنبیلی (ئاوات) چاپی یەکەم ساڵی ١٣٦٥ی هەتاوی تاران وێنەی دەستخەتی ئاوات لە ٦٥ و ٦٦ دایە.

بۆچی کەویش مافی ژیانی نیە
حەققی کەژ و کێوی جووانی نیە؟
بوچی ئەویش بۆتە برا کوردەکان
نابێ هەڵێنێ نەفەسێکی ژیان
بێتەوە بەردەست و بە بێ باڵ و پەڕ
پێبکەنێ بیبەنە قەسری قەجەر؟
دەك نەفوسو بگرێ ئەجەل جێ بە جێ
وا کە نەتان بێ قەوەتی دەست و پێ
خاوەنی ئەو کێو و کەژە هەر کەوە
نەزم و نیزامی کەژ و کێو هەر بەوە
لێی گەڕێ با باڵ و پەڕی جوان بکا
لەو کەلە با بانگی رەفیقان بکا
بێنەوە کانیاوێ بخۆن ئاوی ساف
بۆ گەڕەیی سەر بنە بێنە مەساف
لێی گەڕێ دەندوکی بە بەرد تیژ بکا
غوورەە بکاو بانگی کوڕ و کیژ بکا
کوڕ بە گوڕە گوڕ وەکو شێر و پڵنگ
کچ بەشنە شن بە خرینگە خرنگ
بێن و بڵێن خاوەنی کێوان ئەمەین
سورە دەنوکمان بە دەنوك شەڕ دەکەین
خاوەنی ئەم خاسە کەوەش هەر دەڵێ
راوچی دەبێ لەم کەژ و کێوە هەڵێ

زستان

زستـانـه، بـەفـره، حـەشـر، ولآت پـڕ لـە نـاڵـە نـاڵ
دێـوی سـپـی بـە قـیـنـەوە هـات، بـۆتـە پـیـره زاڵ
هـێـند قورسه هـێـنـد گـرانـە هـەڵـسـانـی حەسـتـەمە
وەك مۆتە، كە لە سەر سەر و سینگمانە مانگ و ساڵ
سەر سینگی گرتووین و هەناسە نەما بە كەس
كەوتوینە ژێر كلیلەوە دەبزوێنەوە بە حاڵ
ئینسان لە ژوریٚ ماونەوە وەك كەوی قەفەس
وەك مەیتە پیره لۆكیٚ لە عەرزا ببن شەلاڵ
ماوین بەلاٚم چ مان بە خودا مەرگ خۆشترە
مەرگێكە نێوی ژینە، چ ژین، ژینی ترس و تاڵ
بیٚباڵ نەماوە گەردەرەتانی تەنانەتیش
باڵدارەكان فەقیرە هەمو كەوتوون لە باڵ
هەر پێكەنین بو كاتی بەهاران دەهاتە گویٚ
هەر زیره زیره ئێستە لە سەرمان و زاڵە زاڵ
كیژان بە تۆیی كراسیٚ لە گەشت بون و گوڵچنین
ئێستیٚ لە خۆ وەكۆ وەدەكەن سەت سڕ و سیپاڵ
هێندم تەمەن ببایە كە دەم دی بە چاوی خۆم
ئەو كاتە خۆشە دێتەوە سیسارك و پیره داڵ
یادی بە خێریٚ كاتی بەهار و كزەی شەماڵ
سەیران و شایی گرتنی لاوان و كیژ و كاڵ
چەند شۆخ و شەنگ و جوان و لەبەر دڵ دەچونە باغ
بەرز و بڵند و دڵبەر و لێو ئاڵ و چاو كەژاڵ

یادی بە خێرێ ئەو دەمە قاسپی کەوان دەهات
جوانیان دەرِشت نیرە ڕ مێ ریزە وردە خاڵ
ئەو کاتە، ئەو دەمانە کە خێڵ دەچنە بەندەنێ
یادیان بە خێرێ بێری یو کابانی گەورە ماڵ
جێ ژوان بە تاڵە، داخۆ کوڕ و کیژی نیشتمان
هێشتا لە بیریانە لە دڵ دادەکەن خەیاڵ؟
داخوا دوبارە دێتەوە گوێمان و دێ بەهار
دەنگی شووان و تورەیی بلوێر لە هەرد و یاڵ؟
داخوا دەگەینە فەسڵی بەهار و دەژینەوە؟
وەك گیا و گوڵ لە ژێر زەویا دێنە دەر منال؟
کاڵی «ئیمامی» تۆ تەمەنت زۆر،حەستەمە
بو ژانەوەت بە تاوی بەهار، موشکیلە و مە حاڵ

ئێل بەگی

٨٩٨-٩٦١

ئەوانەی پێتۆڵ و ژیرن و دور دەبینن و لە سەر بیرن و بە چاوی دڵ تیشکی بەزەی خوایان دیوە و مێشکیان بەژەکی یەزدانی پەروەریوە لایان رونە: هەر کەس خوا دەستی بگرێ و نیازی بێ بەرزی کاتەوە و وەی لاوێنێ و دل خۆشی کا و خەمی لەبیر بباتەوە. هەر لە چاوڵێك نانێکدا تاجی بەختی لە سەر و لە سەر تەختی کامرەوا بونی دادنێ و لەبەر چاوی هەمو کەسێ خۆشەویستی دەکا و جێگای بڵیند و جوانی بۆ دادەنێ.

جاری وایش هەیە، مانگی چاردە بەو جوانییە، کە نۆ بوکی ئاسمانییە گیران و پەڵەی دێتە سەر. بەهاری وا خۆش و رەنگین هەیە. کە پایزی سارد و خەمگینی بەفران کەرێ دەبرن بە بای بەهار دەتوێنەوە. ئەوانە پەندن بۆ ئێمە و پەندە کەش زۆرە نەکەممە دەستێکی لە پێوار هەیە ژاری و تەیاری بەش دەکات و بەختیاریت کاری ئەوە و ئەویشە چارەت رەش دەکات.

ژیناوەری پڕ لە هەنگامەی ئێل بەگی جاف هەندێکە لەم مەبەستەمان.

دەماو دەم وا دەگێرنەوە و بڕواش وایە کە ئێل بەگی یەکێکە لە تیرەکانی هۆزی جاف و ئەو خاوەن هونەرانەی بۆ وردەکاری زۆر ئاگادار و دەربەند بە کارن. ناوبەند و داوی ئاوریشمی خاوی کەونە روداوی پیرە بابا ئێل بەگی جافیان بە دەمی گشت و سەری ئەنگوشتان خستۆنە باوو زۆر رێك و لە بار گشتیان کردەوە و دوڕ و یاقوت و لەعل و زومەرەد و چەور و شیرین و کوژی کەی شین و پیروز و شەوە و دانە مرواری واژەی پڕ گەشەی ناو کوردەوارییان پێ هۆندوتەوە و سینگ و بەرۆکی خۆیان بەو پێش بینایانەی ئێل بەگیی جاف رازاندۆتەوە.

نەچیرەوان لە راز و هەوراز و لە بارزان و رازەوانی رازی بەرز و بێ پێ

پلیکەی تیشە شاخی لوس و هەڵچوی مێژوی دور و درێژ و بێ سنوری کوردەواری و بە لە باری بۆمان چونە دورِ پنجێك و ناو دەوەن و بە بەندەنان هەڵ گەڕاون وورد گەڕاون و چەند بەردا. و بەردیان کردوە و زەرد و هەردیان پشکنیوە و زۆر و زەوەندیان نوا ریوە و گەلێك قۆناغیان گۆڕیوە و لە لای زۆران لایان داوە و بەرە و ناو سۆران و گۆران رویان ناوە و رەسەنیان خستۆتە داو و ئاوایان لەبەر چاو داناوین کە ئێل بەگی جاف بە بنەچە کە ئەچێتەوە سەر هۆزی جاف. ئێل بەگی مرۆڤێکە وارەستە و عارف و خواناس و تەمەنی خۆی لە رێگای خواناسی و پیاو خاسی و تێکۆشان و جوان دوان و گۆشەگیری و لە سەر حەسیرنشینی و تێبینی و پێشبینی و جوان تێ روانی و ژیری بێ نەوایی و دڵ ئاوایی رابوردوە، ئەو شێعرانەی وا بە ناوی پێش‌بینی لەو هۆنەرە باهونەرە جێماوە میوەی رۆژگاری گۆشەگیری ئەوە کە وەك سوفیانی رۆژگاری خۆی لە چلە خانەدا بۆ چلەکێشان خۆی لە خەڵك دزیوەتەوە و چاوی دڵ و دەرونی روناك هەڵ گەراوە و بەرەکەتی خوایی تێخزاوە و گشت‌گیان و لەشی بە نوری خوا نورانی هەڵ کراوە. بەڵام ئێل بەگ لە کام هۆزی جافە؟ ئایا لە هۆزی جافی مرادی‌یە یا جوانرویی، دیارنییە، رۆژی لە دایك بون و مردنشینی باش نەزانراوە و راست دیاری نەکراوە. بەڵگە لە سەر ئەوە کە ئێل بەگی جاف یەکێك لە رابەرانی تەریقەتی عیرفان: (میستیك) و خواناسی بوە دارای مرید و مەنسوب و بیا و برە و بوە لە شێعرەکان و پێش‌بینیەکانیدا.

هەندێ لایان وایە ئێل بەگی جاف. خەڵکی گوندی (شلە و زالو ئاو)ە ـ کە ئێستا بەشێکە لە بەشەکانی (سنجابی)بەشی شارستانی (شائاوا = ئیسلام ئاوا)ی خۆر ئاوای ئوستانی (کرماشان)ە و ئەڵێن: ئێل بەگی لە تافی گەنجی و لاویدا چۆتە گوندی (زوار)ی ـ هەورامان و لەوێ ژنی هێناوە و خوا کورێکی پێداوە بە ناوی (مەلائەحمەد) کە (مەلاخدری رودباری) شاعیر و خواناس و

زانای ناوداری کورد و خاوەنی دو مەنظومەی بە ناوبانگی (دەوڵەت نامە) و (رۆڵە بزانێ) - کوڕی ئەم مەلائەحمەدەیە.

شك و گومان نیە کە (مەلاخدر رودباری) کە لە ساڵی (١١٤٠ مانگی لە دایك بـوە و لـە (١٢١٠) بـارگـەی بـەرەولای خـوا تـێکـنـاوە کـوڕی ئـەم مەلائەحمەدی کوڕی ئێل بەگی جافە - چونکە خۆی لە دەوڵەت نامە = ئیقباڵ نامە)دا کە لە ساڵی ١١٩٧ مانگی دایناوە ئەمەی راگەیاندوە.[1] دیارە ئەگەر ئەم چریکە و چیرۆکە بە راست بزانین ماوەی نێوان مردنی ئێل بەگی چاف تا هۆنینەوەی (دەوڵەت نامە) لە لایەن (مەلاخدری رودباری) نەوەی (٧٠) ساڵ بگرینە بەر چاو - ئەبێ بڵێن ئێل بەگی جاف لە ساڵی ١١٢٧ی مانگی وها و رۆژگاری سەفەوی‌یان بوە. کوردەکانی ئەهلی حەق: (یارسان) لایان وایە ئێل بەگی جاف مریدی خوالێخۆشبو خواناسی گەورەی ناودار (سەیید براکەیە و ئەڵێن: لە (دالاهۆ)ی لای گلکۆی (سەیید محەمەد ناودار بە (بابا یادگار) خەریکی چلەکێشان و خواناسی بوە و گەیوەتە حەقیقەت و خواناسی. کاتێ مرۆڤ بڕوانێتە وێژاوەری و سەبك و شێوەی شێعری شاعیرانی ئەهلی حەق وەکـو دەروێـش نـەورۆزی سۆرانی کە لە سەتـەی ١٣ی مـانـگـیـدا ژیـاوە و کەسانی‌تری وەك ئەو باش و روناك ئەبێتەوە کە ئێل بەگی جاف لە سۆفیانی ئەهلی حەق: (یارسان) بوە.

ئەڵێن: شانیعمە تولای وەلی قوتب و رابەری زنجیرەی نیعمە تولاهییەی کوردیش پێش‌گۆیی بە شێعر کردوە.

ئەڵێن: ئێل بەگی جاف لە ٨٩٨ی مانگیدا لە شارە زور لە دایك بووە و لە ساڵی ٩٦١ی مانگی لە ٦٣ی ساڵیدا مردوە.[2] هەمو ئەزانین لە پەراوەی

١- بڕوانە کتێبی ژیناوەری زانایانی کورد لە جهانی ئیسلامەتی یا گەنجینەی فەرهەنگ و زانست نوسراوی (شەپۆل) چاپی تاران گولانی ساڵی ١٣٦٤ هەتاوی.

٢- بڕوانە مێژوی ئەدەبی کوردی عەلائەدین سەجادی بەغا چاپی ساڵی ١٩٥٢ ز - پەرەی ٥٣٦.

دینکورد و زەردەشت نامە و جاماسب نامە و دینی زەردەشتدا پێشگۆیی هەبوە و هەیە.

ئەمەیش پێشگۆیەکانی ئێل بەگی جاف کە خوالێخۆشبو ئەدیب الممالك فەراهانی کردویەتە فارسی.

شێعر

آدم از قول بزرگان مەبرون از زیر اَبْر
طاعت عالم کنم تا بشکنم بازار جَبْرْ
گرم کردم در تماشای پلنگ و شیر و بَبْرْ
منع نتوانم نمود از مردم بی‌تاب و صَبْرْ
این چنین بوداست و خواهد شد چنین ایدوستان
ناقەی لیلی روان در مرغزار آید همی
اسب آهن پای در تك راهوار آید همی
دلدل و شبدیز خسرو رهسپار آید همی
اسب آهن پای در تك راهوار آید همی

لەم شێعرانەدا ئیشارە بە پەیا بونی ئۆتۆمبیل و قەتاری رێگائاسن کراوە.

ئێل بەگی جاف لە شێعرەکانیدا هاتنی نادری هەوشار(١١٤٨ ـ ١١٦٠ مانگی) و هاتنی قاجار ـ فیتنە و فەساری دەورەی رەزاخان و کورەدەر کراوەکەی ئەکات.[1] نوکتە: بار تولد خۆرهەلاتناسی رووس لە کتێبی جوغرافیای مێژوی ئێراندا ئەنوسێ (شارەزور) رێگایەك لە قەسر شیرینی (لای

١- بڕوانە دیوتنی ئەدیب الممالك فەراهانی بە ئیهتمامی وەحید دەستگردی تاران سالّی ١٣١٢ هەتاوی پەرەی ٦٧٠ ـ ٩٧٣ دەلّێن: وەحید دەستگردی ئەو کەسەیە کە نەی‌توانیوە شێعرەکانی باباتایەری کوردی لوڕباش بخوێنێتەوە و تیان بگات و خەیانەتی کردوە و شێعرەکانی باباتاریەری لوڕی کردۆتە پارسی.

کرماشان)ەوە ئەچو بۆ (شارەزور) لە جادەی گشتی جیا ئەبوەوە، ئێرانی‌یەکان بە (شارەزور) نیوەی ریگایشیان پی‌وتوە چونکە نیوەی ریگای نێوان (مەداین = مادایِن) پیتەختی مادەکان و (شیزە: تەختی سلێمان) ئاگردانی گەورەی مادەکان بوە. کە قوبادی پیرۆزی ساسانی دروستی کردبو.[1]

---

١ - بروانە گەنجینەی فەرهەنگ و زانست چاپی گوڵانی ساڵی ١٣٦٤ هەتاوی پەرەی ٨٢٣ تا ٨٢٥ نوسراوی شەپۆل بەرگی یەکەم.

بەرزنجی مەولاناعەللامە نۆدێی

١١٦٦ مانگی و ١٧٥٣ زاینی

١٢٥٤ مانگی و ١٨٣٨ =

عەللامەی ناودار شێخ مارف نۆدیی: ئەم زانا خواناسە گەورە و ئەم قسەزان و هۆنەرە بێ وێنەیە بە بەرزترین پایەی فەزیلەت و مرۆڤانی و کەماڵ دو ئاکار و خوی چاکە و تەقوا و دین و زانست ئاراستە بووە.

ئەم بلیمەتە کوردە لە ١١٦٦ مانگی ورێکەوتی ١٧٥٣ مەسیحی لە گوندی (نودێ)ی شار باژێر (سلێمانی) چاوی بە دنیا هەڵێناوە، نێوی ئەم زانا خواناسە سەییدمحەمەد ناودار بە (کبریتی ئەحمەر) شێخ مارفی نودێ بە ١٤ پشت ئەگاتە سەر زانای ناودار سەیید عیسا بەرزنجی: مارف نۆدێی بە ناوبانگە. خوێشی بەم هۆنراوە لە بەرکوڵی: (الفرائد فی العقائد) هونراوەکەی خوێدا لە بابەت رەچەڵەکی خوێدا فەرمویەتی: قال فقیر من الرؤف محمد بن المصطفی المعروف.

شێخ مارف لە ریسای تەخمیس لە سەر (قەسیدەی بوردییە) کە بە عەرەبی هۆنیویەتەوە ئەنوسی (سەیید عیسا بەرزنجی کوڕی باباعەلی هەمەدانییە) کە باپیرە گەورەی نۆدێییە بۆ ماوەیەك لە بەرزنجە بووە و لە پاشان چووەتە شار باژێر دانیشتووە.

شێوەی دەرس خوێندنی نۆدێی: عەللامە نۆدێی پەراوە سەرەتاییەکانی لای باوکی: (سەییدمستەفا) خوێندوە و ئەوسا چووەتە نێو فەقێیان لە فێرگەی شاری (قەڵاچوالان) لای زانای ناودار (ئەحمەد غەزائی) دوای ماوەیەك چووەتە فێرگەی (هەزارمێرد) [1] لای مەلامحەمەد ناودار بە (ئیبنو الحاج) و لە

١- ئەم هەزار مێردە گوندێکە دو سەعاتە رێگایە و لە باشوری شاری (سلێمانی) دایە.

١١٨٠ مانگی و ١٧٦٦ زاینی ئەچێتە فێرگەی گوندی بێتوش لای عەللامە(مەلاعەبدوڵابێتوشی (بێتوش لە ٥٠ میلی باکوری سلێمانی‌دایە و تابیعی میرانی بابان بوە) مەلامارف دوای ماوەیەك ئەچێتەوە گوندی هەزارمێرد لای (ابن الحاج) و دوبارە ئەگەرێتەوە لای بێتوشی و زۆربەی ریسالە و نوسراوەکانی بێتوشی لای بێتوشی ئەخوێنێ و هونەری هۆنەری و شێعر و شاعیری و ویژاوەری و ئەدەبی لەو زانا پڕە بڕەبڕە وەرئەگرێ تا وای لێ‌دێ لەم زانستانەدا وەسەر مامۆستای خۆی (بێتوشی) ئەکەوێ، عەللامە نۆدێی زرەنگ، شیاو، شیرین زمان، زمان پاراو، قسەزان، بە هەستەوە تەبعێ خوا پێداوی هەبوە. نۆدێی زۆربەی نوسراوەکانی خۆی بە هەڵبەست داناوە، لە زۆربەی هۆنراوە و نوسراوەکانی نۆدێی بڕوا و ئیمان بە خوای تاقانە، فرِ بونی زانست و بیری قوڵی ئەدیبانە و بە کاکڵ بونی، لێ ئەبارێ، کە لە دڵ و دەرونێکی بێگەرد و لە وێژدانێکی خاوێن و عەشق و هۆگر بون و خو گرتن بە دام و دەزگای ئافەرینەشەوە بە خوێنەر رادەگەیێنێ و تێی دەگەیێنێ.

زانا و هۆزانی دڵسۆزی ئەم رۆژگارە مامۆستا محەمەد خاڵ لە نوسراوەکەی خوێندا بە ناوی (شێخ مارفی نۆدێی) لە لاپەرەکانی ١٨٩ تا ١٩٠ چاپی بەغا بە عەرەبی ئەم قەسیدە لەو ریسالە پارسی‌یەی وا لە پەسەندی پێغەمبەری مەزنی ئیسلامدا هۆنیویەتەوە هێناویەتی، بۆ نمونە:

درود رحمت یزدان همیشه صد هزاران باد
برآن پیغمبر مرسل که کرد اسلام را بنیاد
حبیب گزیده حق طیب جمله علتها
محمد آنکه نور خدا شد نور او ایجاد
صفات مصطفی را کس نمی‌داند بیان کردن
همه ذرات عالم را که دارد طاقت تعداد؟

شـــەهـــر دو ســـرا احـــمـــد بـــر او قـــرآن فـــرود آمـــد
از او پر شد جهان از نور از او شد ملك دين آباد
خـصـائـص دارد او چـنـدان كه در جـز وى نـشـد پـيـدا
ز عـالـم اوسـت فـردى، فـضـل دارد بـر هـمـه افـراد
در اخـلاق و شـمـايـل هـيـچ مـاننـدى نـداشـت احـمـد
زيـاد مـفـجـرات او شـود غـمـگـيـن عـجـب دلـشـاد
بـصـمـت هـمـچـنـيـن پـيـوسـتـه كز يـاران هـزايـرا
بكردن سير هم سيراب ز صاعى آب و صاعى زاد
چون آنحضرت كى پيغمبرانرا اين همه تشريف
كـدامـيـن را جناب حق چو وى انـواع خـلـعـت داد؟
گـرفـتـه بـودن آفـاق جـهـانـرا پـيـش از او ظـلـمـت
ازو در مـشـرق و مـغـرب هـزاران روشـنـى افـتـاد
شـب مـعـراج حـضـرتـرا عـلـوم لـوح شـد مـعـلـوم
ازو حـرفـى نـشـد پـنـهـان و بـس شـد زيـن عطـا دلـشـاد
بـقـرآن بـهـرامـت كـرد تـفـصـيـل هـمـه احـكـام
بـالـفـاظ گـهـردارش نـظـام ديـن و ديـنـا داد
نـبـىالـلّـه رسـولالـلّـه حـبـيـبالـلّـه خـلـيـلالـلّـه
دل و جـان و تـن (مـعـروف بـرزنـجـى) فـدايـت بـاد

نوسراوەكانى نۆديّى:

عەللامە نۆدێی زیاتر لە ٥٤ نوسراوەی داناوە و لە تەخمیسێکا کە بەسەر قەسیدەیە کەوە داینا وە و دراوی (مەحمود حەفید) [1] لە بەغا لە چاپ

١- مەبەست شێخ مەحمود ـ ی نەمر و پاتشای کوردستانە

دراوه ناوی هونراوه و نوسراوه‌کانی نۆدێی ئەم زانا خۆش خەتە هەرەزانایەی تێدا ناو براوە، بەم جۆرە:

١- فەراید لە عەقاید نۆدێی لەم هۆنراوەدا عەقایدی نەسەفی لە ٥٨ فەریدە و ٤٩٠ هونراوەدا لە سالی ١١٨٥ مانگی و ١٧٧١ مەسیحی لە گوندی (قەڵاچوان) هۆنیویەتەوە و لە ١٣١٤ مانگی و ١٨٩٧ مەسیحی کە سەیید ئەحمەد فایز بەرزنجی گولە زەردە راقەی کردوە لە شاری موسڵ لە چاپ دراوە. ئەم کتێبە لە زانستی کەلامە واتا: لە زانستی حیکمەتی تایبەتی خواناسی‌دا نوسراوە.

٢- فەریدە لە بڕوادا.

٣- زادالمەعاد لە مەسائیلی عەقیدە و بڕوادا.

٤- (قطرالعارض لە ٤٢٢ شێعر لە زانستی میراتا نوسراوە و لەگەڵ (کەشف العامض) شەرحەکەی‌دا لە ساڵی ١٣٥٧ مانگی و ١٩٣٩ مەسیحی بە حاشیە و کۆبەی زانای ناودار عەللامە عەلی قزلجی: (تورجانی زادە) لە ١٤٠٣ پەرەدا لە بەغا لە چاپ دراوە.

٥- (سلم الاصول لە (علم الاصول الفقه)دا و لە ١٣١ شێعر دایە.

٦- عەقدالدرر لە زاراوەی ئەهلی ئەثەردا کە نۆدێی پەراوەی (نخبە الفکر) نوسراوی (ابن حەجەر عەسقەلانی) لە ٢١٠ شێعر هۆنیوەتەوە و عەللامە عەلی قزلجی کۆبەی لە سەر نوسیوە.

٧- تەرسیف مەبانی لە نەزمی تەسریف زەنجانی کە بە دنەدانی مامۆستاکەی: «عەللامە عەبدوڵای بێتوشی» دەسی داوەتە هۆنینەوەی ئەم پەراوانە.

٨- شامیل لە عەوامیل‌دا کە نۆدێی عەوامیلی جورجانی لە ١١٨٩ مەسیحی لە گوندی (قەڵا چوالان) هۆنیوەتەوە.

٩- آغراب نەزمی قەواعیدی ئیعراب.

١٠ـ (كفايەالطالب) نەزمی کافییەی ئیبنو حاجیب شارەزوری، نۆدێی ئەم پەڕاوەی لە ١٩٨٣ شێعرا هۆنیوەتەوە و سێ مەبەستی گرینگی عیلمی نەحوی لێ زیاد کردوە(١ـ موسەغەر ٢ـ مەنسوب ٣ـ جەمع: کۆ) لە ساڵی ١٢٢٣ مانگی و ١٨٠٨ مەسیحی ئەمەی هۆنیوەتەوە.

١١ـ قوتوفی دەوانی لە حروفی مەعانیدا.

١٢ـ فەتح الموەفەق لە عیلمی مەنتیقدا.

١٣ـ تفتیحالعبارات فی توضیح الاستعارات، نۆدێی ئەم پەڕاوەی لە ساڵی ١١٨٣ مانگی لە قەڵا چوالان لە ١٦٦ هۆنراوە هۆنیوەیەتەوە و لە ١٣٥٥ مانگی و ١٩٣٩ مەسیحیدا لەگەڵ شەرحەکەیدا بە ناوی (علم البیان) لە بەغا لە چاپ دراوە.

١٤ـ هۆنینەوەی ریسالەی عەزودییە لە زانستی وەزعدا.

١٥ـ نەزمی ئادابی مونازەرە.

١٦ـ (عمل الصیاغه فی علم البلاغه) کە ١٠٨ هۆنراوەیە.

١٧ـ فتحالرحمن فی علمی المعانی و البیان کە لە ٣٧٤ هۆنراوەدا هۆنراوەتەوە.

١٨ـ غیثالربیع لە عیلمی بەدیعدا، نۆدێی ئەمەی لە ٢٤٤ هۆنراوەدا هۆنیوەتەوە.

١٩ـ جەوهەرالنزید لە زانستی قەواعیدی تەجویدا.

٢٠ـ فتح المجید لە زانستی تەجویدا.

٢١ـ تەنویرالبصایر لە دوری کردن لە گوناهی کەبیرەدا.

٢٢ـ روض الزهر لە مەناقیبِ آلِ سەییدی بەشەر.

٢٣ـ عقدالجوهەر لە سەلات و سەلام ناردن بۆ شەفیعی رۆژی مەحشەر.

٢٤ـ (نظم العروض) لە فەنی عەروزدا کە نۆدێی لە ١٧٥ هۆنراوەدا بە جوانترین شێوە هۆنیوەیەتەوە.

٢٥- تەنویرالعقول لە ئەحادیثی رەسولدا.

٢٦- تەنویرالقلوب لە مدیح عَلاّم الغیوبدا.

٢٧- ئەحمەدی‌یە عەرەبی بە کوردی کە لە سالّی ١٣٥٤ مانگی و ١٩٣٦ی مەسیحی لە بەغا لە چاپ دراوە و لە ئێرانیش دوبارە ئۆفست کراوەتەوە.

٢٨- هەمزی‌یە ناتەواوە.

٢٩- (جوهرالاسنا لە سەلەوات و ئەسمأ الله الحوسنا).

٣٠- تەنویرالضمیر.

٣١- ئەزهارالخمائل.

٣٢- فتح‌الرزاق.

٣٣- راحة الارواح.

٣٤- شرح الصدر.

٣٥- کشف الاسف.

٣٦- روضة الفنأ.

٣٧- کشف البأسأ.

٣٨- تعریف بە ئەبواب التعریف.

٣٩- شرح نظم الاستعارات.

٤٠- (اوثق‌العرا).

- سراج‌الوهاج.

- وسیلە الوصول لە عیلمی ئوسولدا.

- برهان‌الجلی لە شەرحی مەناقیب حەزرەتی عەلی کوری ئەبوتالب.

- المصباح‌المحجە و اقامة‌الحجە لە وەلامی ئەوانەی وا رەخنە لە نەسەبی سادات بەرزنجە ئەگرن.

ئەم زانا بلیمەتە کوردە خۆش خەتە، ئەم چەن قەسیدەشی تەخمیس کردوە:

١- (بانەت سوعادُ) ئەم قەسیدەیە لە لایەن محەمەد سالّح ئیبراهیمی

محەمەدی (شەپۆل) کراوەتە فارسی. هۆی ئەم کارەش ئەوە بو لە دەورەی فەوقی لیسانس لە زانستگەی ئیلاهییات و مەعاریفی ئیسلامی زانکۆی تاران لە سالی ١٣٤٨ هەتاویدا مامۆستایەکمان هەبو، کە تەفسیری قورئانی پێی ئەوتین رۆژێك لە سەر ئایەتی (... الا ان یعفون سورەی بەقەرە ئایەتی ٢٢٧ ـ قسەی ئەکرد کەچی (یعفون)ەی بە جەمعی موزەکەر واتا: کرد، منیش لێ وەجواب هاتم و پێم وت: مامۆستا! (یعفون) ئەگەر جەمعی موزەکەر با(ن)ەکەی لە (ئەن)ی ناسیبە دەڕویی و حەزف دەبو، ئەمە جەمعی موئەنەسی غایبە، دیتم تێناگا. وتم مامۆستا! ئایەتەکە ئاوایە: (الا اَنْ یعفُونَ اَوْ یَعفُوا الذی بیده عقدة النکاح...) خودی (أَوْیَعْفُو) بەلگەیە بۆ ئەوە کە (یعفون) بۆ مێیە نەك بۆ نێر (بۆ مێینەیە، نەك بۆ نێرینە) روانیم هێمان بۆی نەچوەتەوە سەر یەك نازانێ لە ریشەی (عفو یعفو)ە هەر لە سەر قسەکەی خۆی سور بو، منیش بۆ گەنجەفە وتم: مامۆستا لە کوردەواریدا. ئەلێن: (دیارەگای نێر بەگون ئاناسێ!) بۆ یشم وەرگێرایە سەر زوانی پارسی و وتم تۆش‌گای نێر بەگون دەناسی، هەمو دانیشجویەکان لە قاقای پێکەنین‌یان دا.

مامۆستا یەکی ترمان هەبو ناوی ئالاغا بوو خەلکی شاری کرماشان بو، زۆر بە دەعیە بو لای وابو ئاسمان کون بوە و ئەوی لیهاتۆتە خوارێ بەلام وا نەبو، دەرسی ویژاوەری عەرەب و قەسیدەی (بانت سعادُ)ی پێ ئەوتین. منیش لە روی ئەو تەخمیسەی عەللامە نۆدێی کە عەللامە مامۆستا خالێ خۆشیی کردبو، هێنامە سەر زمانی فارسی و (پۆلی کۆپیم) کرد و بە هەر دانیشجۆیەك نوسخەیەکم دا دە ی، کاتێ نۆبە دەرسی مامۆستا هات نوسخەیەکم پێشەکش بە مامۆستا کرد، ئیتر لە فرە کەوت و لەوە بە دوابێ ئەزمون (نومرەی ئەلف‌وبیستی) لە دەرسەکانی خۆی بۆ دائەنام «دوای ماوەیەك ئەو قەسیدەیەم بە تەخمیسەکەی عەللامە نۆدێی هێنایە سەرزمانی کوردی و ئامادەی چاپە و هەروا قەسیدەی بوردیەم بە کوردی واتا کردوە و.[1] **شێعر:**

(آیــات حــق مــن الــرحـــمــن مُــحــدَثَــةٌ (٩١)
قــدیـــمـــة صــفــةالــمــوصـــوف بــالـــقــدم)

(بوصیری)

لــه لای خــواوه کــه هــات آیــاتــی حەق حــادیــســه
قــەدیـمـیـشــه چـونـکـا وەسـفـه بۆ خـوایـی قـیـدەم
آیـــات ثــابــتــات کــه آن مُــنْــزَلْ از خــداســت
لـیــکـــن قــدیـــمدان صِــفَــةُ مــن لَــهُ الــقِــدم

(محی‌الدین‌محمد)

جامی ئەڵێ:

آیــت حــق کــأو ز رحـــمـــان آمــده بــر وی فــرود
آن قــدیــم اســت و بــود آنــوصــف مــوصــف قــدم

واتا: ئایاتی قورئان حەقە لە لایان خواوە نازڵ بووە و بە ئیعتیباری ئەلفازی مونزەلە، لە زوانی جوبرەئیلەوە حادیس و نۆیە، بەڵام بە ئیعتیباری مەعانی و کەلامی نەفسی قەدیمە، چونکا لە ئەوسافی زاتی باری تەعالایە یانی سیفەتی یەکێ لە سیفاتی خودایە بە واتایێ‌تر: (واجب الوجود قدیم بالذات، و ئەوسافی ثبوتییەی) خوا وەکو:(حەیات، عیلم، کەلامی نەفسی، قودرەت، ئیرادە و... قەدیمی بالزمانین) ٢- یەکێکی دیکە لەو تەخمیسانە تەخمیسی بوردیٖیەیە ٣- لامیەالعجم. ٤- مضریە. ٥- و یا من ٦- وأأنعم نوسراوی ئیمامی شافیعی و سێ قەسیدەی تریش بە ناوی: (مبتداە علی قافیة من النغمات الکوردیە، پارسی، لە سەر نەغەماتی کوردی، عەلامە نۆدیی هەمو ئەمانەی زۆر جوان و رەوان و خونجاو، و گونجاو هۆنیوەتەوە. عەللامە نۆدی کە یەکێکە لە زانایان و

←١- لە بن هەر شێعریکی عەرەبیدا شێعریکی کوردی، لە قەسیدەی بوردی هۆنراوەی مەلامستەفای سەفوەت و شێعریکی حاجی مەلاخالید موفتی‌زادە، موفتی کوردستان بە زاراوەی هەورامانی بۆنوسیوە.

که له مێرانی کورد و جیهانی ئیسلامەتی و له ساداتی بەرزنجەیە و لە ساڵی ١٢٥٤ی مانگی و رێکەوتی ١٨٣٨ی مەسیحی له شاری زانایان و هۆنەران و هوزانفانانی سلێمان بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە و له بان تەپۆڵکەی گۆرستانی (سەیوان) له نێزیك گڵکۆی سلێمان پاتشای بابان نێرراوە و ئێستا ئەو تەپۆڵکەیە بە ناوی عەللامە نۆدێی ناو نراوە.

حەزرەتی نۆدێی (نودهی) بەرزنجی

محەمەد مارف کوڕی مستەفا کوڕی ئەحمەد نۆدێی شارەزوری بەرزنجی شافعی.

به فەرمودەی مەولانا مەلامحەمەد قزڵجی تورجانی زادە شێخ محەمەد مارف تەریقەتی لە شێخ قوتنی [1] و شێخ قوتنیش لە شێخ قازانی تەریقەتی وەرگرتوە، و شێخ [2] قازانی لە ۱۳۰۳ کۆچی مانگی وەفاتی کردوە کە شاعیر بە عەرەبی، بۆ شینی شێخ قازانی وتویەتی: رابەرێك بو، تەریقەتی روناکتر کردەوە، دەریای ئەسراری خوا بو و پۆشرا. هەم نێو (ذبیح اللّٰه) تاریخ و ستایشی تۆم کرد (لفقدك اسمعیل قد بکت السمأ، بۆنەمانی تۆ ئەی ئیسماعیلی زەمان، ئاسمان گریا. لەوە ئەچێ کەرتی دووەم تاریخی وەفاتی شێخ قازانی بێ بەڵام بە حیسابی ئەبجەد ئەکاتە ۱۱۰٤ ـ کە لەگەڵ تاریخەکەی سەروە رێك ناکەوێ. [3] شێخ مارف نۆدێی هەر وەکو لە دیباجەی فەرائد لە عەقایددا فەرمویەتی ناوی محەمەد مارف بوە و کوڕی سەییدمستەفایە و باباعەلی کوڕی شەهابەدین یوسف برای باباتاهیر: (لور) عۆریان هەمەدانی بوە و لە زەمانی تەیمورەشەلە، ژیاوە و زۆربەی تەمەنی خۆی بە سەیاحەت و سەفەر رابوردوە و لە ساڵی ۷۸٦ی کۆچی وەفاتی کردوە و سێ کوڕی بە ناوی (سەیدمحەمەد نوربەخش، شێخ موسا و شێخ عیسا) بوە، منالْ و نەوەی شێخ موسا و شێخ عیسا لە ساڵی ۷٦۰ی کۆچی لە رۆژگاری ژیانی باوکیاندا چونەتە گوندی بەرزنجە. [4] بە ریوایەتی کتێبی تەعریف نوسراوی عەللامە محەمەد قزلج

۱- (قوتن: پەمۆ- دەرە- دۆڵی پەمۆ، کە ناوی گوندێکە لە نێزیك سلێمانی)

۲- قازانی مەنسوبە بە گوندی (قازان قایە)، کەوتۆتە جنوبی خۆر هەڵاتی سلێمان.

۳- کۆبەی رۆژبەیانی لە سەر مێژوی سلێمانی

٤- دەسخەتی کتێبخانەی شێخ مەحمود حەفید نەمر.

تورجانی زاده: ساداتی بەرزنجە لە نەسڵی شێخ عیسای کوڕی باباعەلی هەمەدانین.

لەم سولالە پاکە ژمارەیەکی زۆر لە نەوابیغ و زانای ناودار هەڵکەوتوە. مەولانا شێخ محەمەد مارف نۆدێی کە بە کبریتی سور ناوبراوە، مەولانا عەللامە سەیید بابا رەسول و سەییدمحیدین نوسەری کتێبی (الاعلام و بحرالانساب) سەیید محەمەد کوڕی سەییدرەسول کە دارای تەئلیفاتێکی پڕ بایەخن لەم بنەماڵە زانا و گەورەن . حەسەن نۆدێی بەرزنجی کوری عەللامە محەمەد نۆدێی کە لەساڵی ١١٧٥ی مانگی لە دایك بوە و لە ١٧٦١ی زایی لە گڵەزەردە، وەفاتی کردوە.

سەرچاوە: خێوی رسائل القلوب ـ محەمەد ئەمین زەکی تاریخی سولەیمانی ٢٤٥ و ج ٣ لاپەرەی ٢١٩ معجم المؤمنین رەزا کەحالە چاپی بیروت.

تاریخی سلێمانی ٢١٩ ـ ٢٢٤ و مشاهیرالکرد ٢: ٢٠١ و المستدرك علی‌الکشاف ٣٧٦ و شێخ معروف النودهی البرزنجی چاپی بەغا نوسراوی مەولانا شێخ محەمەد خانێ خوابی پاریزێ، شێخ محەمەد خانێ لە ١٩٠٤ زاینی لە دایك بووە و تا ئێستا دە دەوانزە کتێبی بە کوردی و عەرەبی نوسیوە و لە چاپیش دراون. نەقلێ لە ئەعلامی خەیرەدین زەرەکلی چاپ ٦ ج ٧ پەرەی ١٠٥ و ذەیلی کشف الظنون ج ١ پەرەی ٣٧ و بەرکوڵی پێنچینەی قەسیدەی بوردییە، شێخ مارف نۆدێی Princeton 4719 و ایضاح المکنون ١: ٣٧ و ٦٦ ط البغدادی: هدیةالعارفین: ٢: ٣٦٩ و ج ١٢ لاپەرەی ٤١ معجم المؤمتین متراجم مصنفی الکتب العربیە نوسراوی عومەر رەزا کەحالە، چاپی بیروت ـ ١٧ سپتامبر ١٩٨٥ زاینی ساڵی ٣ ژمارەی ٩ شەهادەی کوردی بە قەڵەمی (شەپۆل) مەبەستێ جوان بڵاوکراوەتەوە.

بەرزنجی شێخ کاك ئەحمەد عارفی ناودار

١٢٠٨-١٣٠٥ مانگی

ئەم زانا خواناسە گەورە بەناوبانگە کوڕی زانای بەناوبانگ شێخ مەعروفی نۆدێی‌یە. ئەم عارەفە فەیلەسوفە گەورە خودایيە کە ساڵی ١٢٠٨ی مانگیدا لە شارە زانست پەروەرەکەی، هەڵمەت و قارەمان و زانا و فەیلەسوف پەروەری سلێمانی لە دایك بوە. ئەم زانا گەورە لای باوکی زانستەکانی ئاینی فێر بوە و لە دینداری و پارێزگاری و لە خوا ترسیدا مەشهوری ڕۆژگارە و یەکێك بوە لە مورشیدە پایە بەرز و تەرزەکانی ڕچەی قادری - لە زانستی تەفسیر و فەرمودەی پێغەمبەر و فیقە و مەعارفی ئیسلامیدا دارای تەئلیفاتێکی زۆر و گرینگ و موفیدە، زیاتر لە ١٢٠ ڕسالەی بە زوانی پارسی نوسیوە و لە ساڵی ١٢٩٩ی مانگی لە شاری بەغا شەش ڕسالەی ئەم زانایە و لە ساڵی ١٣٥٥ی مانگیدا (١٢) ڕسالەی تر، لە شاری نەجەفدا لە چاپ دراوە، ئەم زاتە لە ساڵی ١٣٠٥ی مانگی لە شاری سلێمانی بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە و لە مزگەوتی گەورە کە خۆی لەوێ تەدریسی کردوە نێژراوە و گڵکۆکەی مەزار و زیارەتگەی مسوڵمانانە.[1] مامۆستا مەلا(عبدالکریم مدرس) ئیمام شافعی زەمان [2] لە سەرەتای مەکتوباتی کاك ئەحمەد شێخ [3] بە کوردی نوسیویەتی: کاك ئەحمەدی شێخ ٩٧ ساڵ ژیاوە و لە خزمەت باوکیدا ئادابی تەریقەتی

١- بروانە ئەمین زەکی: مێژوی سلێمانی پەرەی ٢٢٤ مێژوناسی کورد ئەمین زەکی لە ساڵی ١٨٨٠ زاین لە شاری سلێمانی لە دایك بوە و لە ساڵی ١٩٤٨ی زاینی لە ٩ی تەموزدا لە بەغا وەفاتی کردوە و لە شاری سلێمانی لە گردی سەیوان نێژراوە.

٢- لە ساڵی ١٣٢٣ مانگی ربیع الاول لە کاتی بەهارا لە گوندی (تەکیە)ی سەر بە(خورماڵ)ی کوردستانی گەرمێن لە دایك بوە.

٣- چاپی ساڵی ١٩٨٤ ز

قادری و ئیرشاد و ئیجازەی دەرس و تنەوەی علومی دینی وەرگرتوە و خزمەتەکانی ئەمزاتە بۆ ئیسلام و موسوڵمان بە کورتی بەم جۆرەن:

١ـ تەدریسێکی زۆرباشی کردوە و گەڵی خوێندەواری خاوەن بەهرەی پێگەیاندوە و ئیجازەی تەدریسی پێداون.

٢ـ لە سەر مەسلەکی پۆستنشین ئیرشادێکی موافیقی کیتاب و سوننەتی پێغەمبەر، ئەنجام داوە و گەڵی کەسی وەکو شێخ حەسەنی قەرەچێواری بەرزنجی و کەسانیتری لە تەریقەتا پێگەیاندوە.

٣ـ مزگەوتی گەورەی سلێمانی هەمیشە پڕ بوە لە مسوڵمانەکانی مەنسوبی ئەوزاتە و خەریکی قورئان خوێندن و زیکر و یادی خودا و عیبادەت کردن بون.

٤ـ سفرە و خوانێکی بێدرێخی بۆ نانداني مریدان بە تایبەت بۆ فەقێ و حافیزانی قورئان و سالیکانی ئادابی تەریقەتی راخستبو.

٥ـ هەمیشە بۆ ئەمر بە چاکە و نەهی لە خراپە و بۆ ناوبژی کردن و ئاشت کردنەوەی هۆزە کوردەکانی شار و لادێ و ئاشت کردنەوەی بنەماڵە و خێزانیش تێکۆشاوە.

٦ـ هەمیشە لە دایرەکانی حوکومەتا ئیعمالی نفوزی کردوە و چوە بە هاوار و بانگی خەڵکی لێقەوماو یا ستەم لێکراواندا.

٧ـ کاك ئەحمەدی شێخ وەك چون بە فەقێ و مەلا و مرید و مەنسوبا لە مزگەوتی گەورە راگەیشتوە چەن هۆدەشی بۆ ئەوانە وا قورئانیان لەبەر ئەکرد، تەرخان کردبو و مامۆستایشی بۆ راگرتبون و خەرجی هەموشیانی کێشاوە، بەم جۆرە ئەو فەرزەکیفایەی لە کوردستانا گرتبوە ئەستۆ، تەنانەت خەڵکی سلێمانی وا بار هێنابو، هەر ماڵێك کە وەزعی ماڵی چاك بوە، قورئانخوێنێکی راگرتبو تا قورئانیان بۆ بخوێنێ.

٨ـ کاك ئەحمەدی شێخ لە ماوەی ژیانیدا هەموو رۆژێ کۆڕی وەعز و

ئیرشادیشی بوە و (مەکتوبات)ی نوسیوە بۆ شار و دیهات و دەوارنشینان، بۆ ئەوەی لە ئەسڵ و فەرعی ئاینی ئیسلام حاڵی و شارەزابن.

مامۆستا مەلاکەریم مودەریس، نوسیویەتی: وا مەشهورە ٩ مەکتوبی نوسیوە. بەڵام ١٢٠ مەکتوبی نوسیوە و بۆ ڕێنوێنی، بەم لاولایدا ناردوە و تەنانەت فەرمانیشی داوە بە مسوڵمانانی رابگەینن و بۆیان بخوێننەوە. من (شەپۆل) مەکتوباتی کاك ئەحمەدم بە چاپی دیوە کە شێخ مەحمودی نەمر لە چاپی داوە. مامۆستا مەلاکەریم مودەریس لە سەرەتای بەرگی یەکەمی مەکتوباتی کاك ئەحمەدی شێخدا بە کوردی نوسیویەتی: بە تێکرا ٥٥ مەکتوبی کاك ئەحمەدم لە ١٩٧٥ ز کۆ کردەوە و دو بەرگیشم لای حاجی شێخ ئیبراهیمی قادر کەرەم گیر کەوت و پوختەم کردن وەرم گێڕانە سەر زوانی کوردی.

شێخ رەزا تاڵەبانی [١]

لە ستایشی کاك ئەحمەدی شێخدا زۆر بە جۆش و خرۆش و بەرز و تەرز بە باڵای واڵای مەعنەوی کاك ئەحمەدی سلێمانیدا شێعری وتوە و لام وایە کەس نەیتوانیوە بیگاتێ و لەم جۆرە ستایشەدا کەس لە شێخ رەزا پێش نەکەوتوە کە فەرمویەتی:

ستایش:

مەربوتە حەیاتم بە سولەیمانی و خاکی
خۆزگەم بە سەگی قاپیەکەی ئەحمەدی کاکی
ئەو قودوەی ساداتە کە سوکانی سەماوات
شەریانە لە سەر سوجدە لە بەر مەرقەدی پاکی
ئەو مەرقەدی وا لایە کە وەك عەرشی موعەلا

١- لە ١٢٥٣ مانگی و ١٩٣٥ ز لە دایك بوە و ١٩٠٩ زاینی مردوە.

مـەحـفـوفـە بـە زواری مـەلـەك، دەورەی شـەپـاكـی
بـۆ دەسـت و عـەسـا نـازكـەكـەی داغـە دەرونـم
قـوربـانـی عـەسـای دەسـتـی دەبـم، سـول و سـیـواكـی
دنـیـا لـە دوای حـەزرەتـی شـێـخ ژێر و زەبـەر بـێ
وەك تاجیكەی و، جامی جەم، بەختی زوحاكی
دەرحـەق بـە حـەفـیـدانـی ئـەدەب، لازمـە زیـنـهـار
قـوربـانـی حـەفـیـدانـی دەبـم بـابـی و داكـی
بـەم حـاڵـە پـەریـشـانـەوە بـاز (اَشْـهَـدُ بِـاللّٰـه)
شێـعـرت تـەرەب ئـەنـگـیـزە (رەزا) شـاعـیـری چـاكـی

ئەگەر بە وردی بڕوانینە ئەم ستایش نامە رونگایەك دێتە بەر چاوت كە بارەگای بەرز و تەرزی كاك ئەحمەدی شێخت دێتە بەر چاو، كە فریشتە و پەری پۆل پۆل و دەستەدەستە دێن بۆ دیدەنی و زیارەت، وەك ئەمە چاوت لە سێبەری شاپەری ئەو پەریانەیە كە بە سەر گومەزی ئەو شێخەوە، كە بارەگاكەی دیمەنی بارەگای كەی و نیگارستانی جامی جیهان‌نمای جەمشید و نگینی گوشتاسب شای هەیە. كە شێخ بۆ رازاندنەوەی ئەو گومەز و بارەگایە نەماوە، جا ئەوەیە ئەویش لای وایە ئیتر پێوستە دام و دەزگای جهانی ئافەرینشیش بپێچرێتەوە چونكە ئیتر دوای كاك ئەحمەدی شێخ هیچ ناهێنێ و بێ‌بایەخە و لە دواییدا شاعیر زۆر بە شانازیشەوە دەڵێ (رەزا) شێعرەكانت لە كانگای دەرونەوە ئاهەنگ ئەگێرێت و بە راستی، راستی فەرموە چونكا، كەس وا دیمەنی ستایشی نەڕازاندۆتەوە.

كاك ئەحمەدی شێخ لەو مەكتوباتانەی خوێندا بە راستی لە بابەت ئیثباتی زاتی خوا و ئیثباتی یەكیەتی خوا و زات و سیفاتی خوادا دادی قسەی داوە و زۆر بەرز و ورد لە بابەت زانستی كەلام و ئەقاید و ئیدئۆلۆژیكیەوە دواوە و مامۆستا مەلاكەریمی مودەریسیش خوا بیپارێزێ، جوان هێناوەتە سەر زوانی كوردی. لە سەر مسوڵمانان لازمە بیخوێننەوە و فێری بن حاجی كاك ئەحمەد

ساڵی ٢٤٠٥ ك و (١٧٩٣ ز) له شاری سلێمانی له دایك بوه و له ساڵی ٢٤٩٩ ك (١٨٨٧ ز) هەر لەوێ له ٩٤ ساڵیدا وەفاتی کردوه.

مامۆستایان ئەمین زەکی و شێخ محەمەدی خاڵ نوسیویانه گۆیا حاجی کاك ئەحمەد له ٩٨ ساڵیدا وەفاتی کردوه [1] ئەم هەڵه لەوەوەهاتوه که مامۆستا ئەمین زەکی تەمەنی حاجی شێخ کاك ئەحمەدی به ساڵی هیجری لێك داوەته بێ ئەوەی جیاوازی دەرۆژی ساڵەکان بگریته بەر چاو.

مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵیش که ساڵی له دایك بون و وەفاتی حاجی کاك ئەحمەدی گۆڕیوەته سەر (میلادی) و ١٧٩٣ی بۆ یەکەم و ١٨٨٧ی بۆ دووهەم داناوه، تەمەنی هەر به ٩٨ ساڵ له قەڵەم داوه. [2] شێخ رەزا (رئیس الشعرا) بو ستایشی کاك ئەحمەد:

کەس نەماوه بە غەیری کاك ئەحمەد
شەیخ مەعروف و عالیمی ئەرشەد
چاکە ئێستا دەکا لە بۆ کوردان
تەرجەمەی شەرع و ئایەتی قورئان

موخلیس و کاك ئەحمەد (تەخمیسی پارچەیەکی بەناوبانگی شێخ رەزا له لایان «موخلیس» - حاجی مەلا رەسوڵی دیلێژەوە)

هەر کەس کە ئەکا خزمەتی ئەو پیرە بە چاکی
مەحفوزە لە دونیا لە جەهەنەم نیە باکی
ئەم ئەرزە وەکو ئەرزی حیجازە بە پاکی
مەربووتە حەیاتم بە سولەیمانی و خاکی

١- بروانه محمدامین زکی، مشاهیرالکرد و کردستان، الجزأ الثانی، القاهره، ١٩٤٧ ص ٢٢٤، محمدالخالّ، الشیخ معروف النودهی البرزنجی، بەغا، ١٩٦١، ص ١٩٩.

٢- بروانه گۆواری کوری زانیاری کورد بەرگی ١ بەشی یەکەم ١٩٧٣ زاینی پەرەی ٣٨٤.

خۆزگە بە سەگی قاپیەکەی ئەحمەدی کاکی
ئەترافی زەریحی کە ئەکا نوری تەجەللا
لەو نورە کە لاحول و لاقوەتە ئیللا
بیللاهی لە بۆ جەمعی مەلەك بۆتە موسەللا
ئەو مەرقەدە وا لایە کە وەك عەرشی موعەللا
مەحفوفە بە زوواری مەلەك دەورەیی شوباکی
نەجمێکە لە بۆ ئەهلی هودا بو بە عە لامەت
تاجێکە لە سەر فەرقی هەمو زومرەیی سادات
وەك «حەزرەتی غوسە» بە هەمو کەشف و کەرامات
ئەو قودوەی ساداتە کە سوکانی سەماوات
شەریانە لەبەر سوجدە لەبەر مەرقەدی پاکی
باعیس بە فیراقی چ عەجەب زار و زەبونم
بەو نەوعە کەوا مونتەزیری کاسی مەنونم
بێشوبهەیە من موتەسیفی وەسفی جنونم
بۆ دەست و عەسا نازکەکەی داخە دەرونم
قوربانی عەسای دەستی ئەبم سۆل و سیواکی
ئەو سیلسیلە وا نەسلە لە بۆ ئەحمەدی موختار
تەعزیمی وەها لازمە وەك زومرەیی ئەبرار
لەو نەسلە هەرچی بوغزی هەیە جێی سەقەرە و نار
دەرحەق بە حەفیدانی ئەدەب لازمە زینهار
قوربانی حەفیدانی بم و بابی و داکی
چی تابیعی ئەو بێ لە حەیاتی بە کەدەر بێ
عەیش و فەرەح و لەززەتی هەر لەحزە هەدەر بێ
بۆ مردنی هەر لەحزە پەیاپەی بە خەبەر بێ

دونیا کە لە پاش حەزرەتی شێخ ژێر و زەبەر بێ
وەك تاجی کەی و جامی جەم و بەختی زوحاکی
شێعرێ کە لە بۆ مەدحە نەتیجەی هەیە لیللا
خێرێ کە لە بۆ هەجوی تەماع بێ نییە کەللا
(موخلیس) لە (رەزا) رازییە ئەی جەمعی ئەخیللا
بەم حاڵە پەرێشانەوە باز ئەشهەد و بیللا
شێعرت تەرەب ئەنگێزە (رەزا) شاعیری چاکی

«موخلیس» هەر لە خۆشەویستی شێخاندا خۆشی دێڕێکی لە شێعرەکەی شێخ رەزا زیاد کردووە و نوسیویەیە:

هەر کەس لە حەقی مورشیدی موخلیس هەیە بوغزی
لایەق بە سەگی دۆزەخە ئەو پیسە کەلاکی
مەدینەی موڵکی بابان (موخلیسا) یەعنی سلێمانی
کە جێی دو حەزرەتی وابێ دەبێ وەك کەعبە تولّابێ

تەنانەت هیجری دەدەش لە سەر باسەکانی توحفەی سلێمانیدا لە سەر باسی (دودمان بابان، أساسِ سلێمانی)یەوە، یەکسەر دەچێتە سەرباسی (ساداتِکرام) و بە شێخ مارفی نۆدێ و کاك ئەحمەد دەست پێدەکات.

شێعری حەمدی

بۆ سەرداری کورد شێخ مەحمودی حەفید مەلیکی کوردستان:

یا مەدینە بێنەبی بێ یا نەجەف بێ بێعەلی
شاری غەزنەش ئێستە بێمەحموودە وەك (داریکەلی)

نوسراوەکانی: ١ـ فتح‌الجواد فی بیان فضائل‌الجهاد لە ٣ جەلددایە.

٢ـ مەکتوبات (چار روبعەی شەرع) بە فارسی کە مامۆستا مەلاکەریم مودەریس خوا بی پارێزێ لە دوو بەرگدا کوردویە بە کوردی.

٣ـ ٦ ریسالە لە یەك جەلددا لە ١٢٩٩ لە بەغا چاپکراوە و ١٠ ریسالەش

له یەك جەڵددا له ١٣٥٥ چاپکراوه.

سەرچاوە: بەغدادی: هدیةالعارفین ١: ١٩٢، ١٩٣ و معجم‌المؤلفین نوسراوەی عومەر رەزا کەحاله ج ١ چاپی بیروت پەڕەی ١٥٨ که دەنوسی:

احمد بن محمد معروف بن احمد الحسین النودهی البرزنجی الشهر زوری، الشافعی، القادری، النقشبندی الشهیر بکاکە، توفی بالسلیمانیة فی المحرم، من تصانیفه فتح الجواد فی بیان فصائل الجهاد و میژوی سلێمانی و دەور بەرەی و دیباچەی مەجموعه رەسایلی شێخ کاك ئەحمەد که له چاپخانەی عززی نەجەف چاپ کراوه تاریخی له دایك بونی شێخ کاك ئەحمەد ١٢٠٨ﻫ کۆچی نوسراوه. گۆواری ئامانج ژمارەی ١٧ ساڵی ٣ چاپی ١٣٦٦ هەتاوی لاپەڕەی ١٠ تا ١٢ به قەڵەمی (شەپۆل) و هەروا له ١٥ی ئوکتوبر ١٩٨٥ زاینی ساڵی ٣ ژمارەی ٤ شەهادەی کوردی له بابەت کاك ئەحمەد سولەیمانی بەرزنجی (قدس سره) مەبەستی جوان به قەڵەمی (شەپۆل) بڵاوکراوەتەوه.

خانای قوبادی

۱۱۱٦-۱۱۹۲

زانای ناودار

شیعر و هۆنه

بـه نـام ئـەو کـەس (شـیـریـن) ئـەرمـەن
پـەیـدا کـەرد (فـەرهـاد) پـەیش بـی بـە کـۆکـەن
هـەر سـوب تـا ئـیـوار نـەپـای (بـیـسـتـون)
تـەقـقـەی قـولـنـگـەش یـا وا بـە گـەردون
نـەراش چـەنـدیـن جـەور، چـەنـد جـەفـا پـەردەش
ئـاخـر بـە نـاکـام ئـەروا سـپـەردەش
(تـعـالـی) جـەسـونـع پـەروەردگـاریـش
جـەکـار شـیـریـن شـیـریـن کـرداریـش [1]

ئەم شیعرانە زۆر لە شێعرەکانی نیزامی شاعیرانەتر و دڵگیرتر و ئەویندارانەتر و بە سۆزترن. پاریزگاری و پاراستنی شوێنەواری پڕ پیت و بەرەکەتی فەرهەنگ و بێژە و وێژە و ئەدەب و هونەر بێئاسەواری گەورە و پڕ نرخی گەورەکانی ئەندێشە و هونەری کوردی ناگونجێ.

ئەگەر بە جوانی و بە وردی سەرنج بدەینە کەوشەنی پەرەداری زمان و هونەر و بێژە و ئەدەبی زمانی کوردی، چاومان بە ئاسەواری نوسەران و هەستیاران و خولقێنەرانێ زۆر دەکەوێ، هەر وەکو زنجیرە کێوەکانی کوردستان، خاوەنی چەن دوند و لوتکەن. و بڵندترین و بەرێزترینی ئەوانە لە لقی هونەر و هۆنەدا کەسانێکن وەکو نالی، حەکیم ئەحمەد خانی خانای قوبادی، مەولەوی مەعدومی، مەلا پەرێشان و حەکیم وەفایی و مەلای

۱- دیوانی خانا چاپی کوڕی زانیاری کورد ساڵی ۱۹۷٥ ی زاینی لاپەرەی ۱

جزیری...

به واتاییتر به درێژایی مێژوی ئیسلامەتی و له هەر دەورانێکدا له هەر چەشنه زانست و هونەرێکدا که باوی رۆژ بوبێ به دەیان کوردی سەنگین و دەست ڕەنگین هونەر نومایییان تێدا کردوه و ناویان دەرکردوه، تەنانەت زۆرێ لەو کورده به ناوبانگانەی که ناچار بون به زمانی بێگانه و نامۆ واتا: به زمانی غەیری هاورەگەزی خۆیان بنوسن و بخوێنن، گەله خاوەن زمانه بێگانه که له سەر خۆی حیسابی کردون و ناوی کوردی لێ سڕیونەتەوە، جا سەرەڕای ئەمانەش که له کورد داگیر کراون هێشتا له سەر ڕوپەڕەی مێژوی گەله بێگانەکاندا هێندمان کوردی دانا و زانا ماون که خۆمانیان پێوه رابنێین و به راشکاوی به دنیا بڵێین ئێمەش له کاروانی ژیار و شارستانیەتی مرۆدا، دەسته چیلەی خۆمان هێناوه، له هونەری شێعر و شاعیریشدا هەر هۆیان داوەتەوە، له هیچ کاتێکدا کوردستان بێ شاعێر و وێژەوانی خۆشخوان و قسه ڕەوان و وێژاوەر و فەیلەسوف و عارف و خواناس و زۆرزان و هۆزان نەبوه.

جاهەر چەنده وەك حاجی قادری ڕەحمەتی فەرمویەتی: (لەبەر بێدەفتەری وِن بوین و فانی) بەڵام ئەگەر له هەشتێك مشتێك) و له (کۆشکێ خشتێکیش) ماوه هێشتا هەر زۆر دەوڵەمەندین بەڵگەشمان ناوی زۆرێ لەو بلیمەتانەن که له مێژودا ماون، هەر وەکو: زەینەدین ئامێدی که له ٧١٤ی مانگی وەفاتی کردوه و شەش سەت ساڵ بەر له لوی برای یا لویی برایل فەرانسەوی، خەتی بریلی بو کوێران داهێناوه: [1] یا جابان ـ ی کورد و ئەبو بەسیری کوری یا شێخ ئەحمەد ناودار به بێژه و فەرهەنگی موتەحەڕیك، عەللامه کەماڵەدین هەولێری ئیبنی ڕەسول ساوجبلاغی که زانستی ریازی وەکو مێو وابوه له دەستیاندا یا

---

١ - مجله المقتبس ـ همش الاعلام ج ٥ لاپەرەی ٦٣ و هدیه العارفین ج ٢ لاپەرەی ١٤٢ مەشاهیری کورد ئوستاد بابامەردۆخ رۆحانی لاپەرەی ٩٨ ج ١ چاپی تاران

مەحیدین خەلاتی کە لەرسەدخانەی مەراغە کاری کردوە یا ئیمام ئەورەحمانی خازینی کە لە کۆنگرەی جەبر و ریازی و زیجدا لە ئیسفەهان بەشدار بوە یا شێخی ئیشراق یا دەبیر کەلوڕ: غولام رەزا ئەرکوازی، سەی ساڵە ماهی دەشتی، ترکە میرۆ، دەس و قەڵەم جوانی کورد و بنیات نەری خەتی شکستەی نەستەعلیق، میرزا رەزای کەلوڕ و دەیان شاعیر و هونەرمەندی بێنا و نیشانی تر.

ئێمە بەڵگەی تەبع نازکی شێعر و هەڵبەستەی منالانی کوردەواریمان لەبەر دەستدایە و دەزانین کورد لەم هونەرە جوانەدا چەند وەستا بووە و تا ئێستاش بە پێی توانا چەند وەستا ودەست رەنگینە.

خانای قوبادی

خانای قوبادی له هۆزی کوردی گۆرانه و هەستیار و هۆنەر و ئەدیب و چامه ویژ و کەم وینەیە، له نەزمی چریکه و چیرۆکی کوردیدا ئاسەوار و ئەشعارێکی زۆری له خۆی به یادگار بو ئیمه بەجێ هیشتوه که به داخەوه بەشێ لەوانه ون بون و فانی، یەکێ له شوینەوارە بە نرخەکانی خانا مەنزومەی شیرین و خەسرەوه که له سالی ١١٥٣ ی مانگی بەزاراوەی گۆرانێ داینا وه.

هۆنه و شیعر:

ئـــەورو کـــه خـــامـــەی عـــەنـــبـــەر شـــەمـــامـــه
وەش بـــۆ کـــەرد جـــەمـــوشـــك ئـــیـــنـــشـــای ئەی نـــامـــه
تـــەئـــریـــخ هـــیـــجـــرەت (خـــتـــم الـــمـــرســـلـــیـــن)
مـــوتـــیـــع دیـــوان شـــەرح، شـــەرع و دیـــن
رۆی دوشـــەمـــە بـــی (ذی حـــجـــە الـــحـــرام)
هـــەزار و پـــەنـــجـــا و یـــەکـــســـەد ســـی تـــەمـــام

دیاره ئەم شاکاره تەنیا چیرۆکی دڵداری و تراژدیا و ئەوین و عەشقی خەسرەو و شیرین یا رەنجی بێوەری فەرهاد و تێهەڵقورتاندنی پروتەژی له نەگبەتی شیرۆی کوری خەسرەو له ژیانی باوکیدا نیه، بەڵکو شاکارێکی ئەدەبی و هونەرییه، له چریکەی داستانی کوردیدا.

لەو شیعرانەی خانا که بو ئیمه جێماوه له (حەوت بەند)ەکەی به جوانی دەردەکەوێ که خانا مەلا و زانایەکی ئاگادار بوه و مەسەلەی (جەبر و ئیختیار و عیلمی کەلام و ئارا و ئەقایدی موعتەزیله و ئەهلی کەلامی به وردی بەیان کردوه، خانا بەشان و باڵی (نیزامی گەنجەوی) هەڵ گوتوه و خوێ باش ناسیوه و تێگەیوه که زانا و هونەرمەند، بۆ هەمیشه له ژێر خاك و خۆڵی پێنەزانیدا نامێنێتەوه، جا پیاوانه ئاتەکی لێ دەکا بەلادا و بەدانسته دێته مەیدان

و بەرهەمێکی جوان و پڕ واتای، وەك چریکە جوانەکەی نیزامی بەدی ئەهێنێ و فەرهەنگ و شیعری کوردی پێ غەنی دەکا و تەنانەت وا نیشان ئەدا کە ئەم ئەرکەی لە غەیبەوە خراوەتە ئەستۆی و دانانی شیرین و خەسرەوەکەی بە گۆی رایەڵی فەرمانی سروش و غەیب دائەنێ:

هۆنەو شێعر:

ئـەورو کـە خـامـەی عـەنـبـەر شـەمـامـە
وەش بـۆ کـەرد جـەمـوشـك ئـینـشـای ئـەی نـامـە
تـەئـریـخ هـیـجـرەت (خـتـم الـمـرسـلـیـن)
مـوتـیـع دیـوان شـەرح، شـەرع و دیـن
رۆی دوشـەمـە بـێ (ذی حـجـە الـحـرام)
هـەزار و پـەنـجـا و یـەکـسـەد سـی تـەمـام
نـاگـا جـە وەخـتـی مـینـای سـوبـحدەم
جـە جـام خـورشـیـد رەوشـەن بـی چـون چـەم
جـە پـەردەی ئـەسـرار لامـەکـان مـاوا
سـروشـێ بـەی تـەور بـە گـۆشـم یـاوا
واتـەن: هـەی شـوعـەرای خـۆش نـەزم و شـێـوە
جـانـشـیـن قـەیـس پـەی لـەیـلا لـێـوە
چێش مـەبـۆ چـون نـەزم (نـیـظـامـی)ی دوڕ سـەنـج
بـە لـەفـز شـیـریـن بـە بـێلارە و لـەنـج
جـە وەسـف فـەرهـاد شـیـریـن و پـەروێـز
بـاوەری بـە رەقـس خـامـەی عـەنـبـەر بـێـز
عـەیـبـەن پـەی تـۆ دانـای دوڕشـنـاس
دەمـی چـون سـەڕاف یـاقـوت و ئـەڵـمـاس

جەی بازار عەشق جەڕای پڕ هۆشی
مەشغوڵ بێ بە کار جەوهەر فروشێ
حەیفەن وێنەی تۆ جەواهیر بارێ
نەکەرۆیەی وێش رەنگین بازارێ
خاترەت جەم بۆ جەوهەری لاڵ سەنج
دانای دورشناس، گەنجور کۆی گەنج
هەرکەس وێنەی تۆ گەوهەر پارشەن
دانا و بوزورگان خەریدار شەن
گوشاد کەرزوبان جەواهیر بارت
تا گەرم بۆ زەریف سەودای بازارت
وەرنە دەوران تۆ جە بێکاری
عومرێ بە زایە و بە بۆش مویاری [1]

راستە خانا خۆی بە پەیرەوی نیزامی گەنجەوی داناوە بەڵام کاری خانا لە هی نیزامی بەرزترە، خانا بە نیشاندانی دیمەنی جوان و وەسفی ورد و دەربڕ و رەوان بێژانەی خۆی گۆشت و دەمار و پێست و توێژی ناسك و لەتیف و زێڕینی بە شیرین و خوسرەو بەخشیوە و خوێنی گەش و مایەی ژیان و گیان و رۆحی بە بەرا کردوە.

شیرین و خەسرەوی خانا (٥٥٢٦) شێعرە و هی نیزامی (١٩٦٠) شێعرە بە پێی چاپی ئازەربایجان.

خانا لە کاتی قسە کردن لە شیرین و خەسرەو، راز و نهێنێکی زۆرمان لە بابەت شیرین و خەسرەو، فەرهاد، شیرۆیە، دەس و پێوەندی دەربار و کوڕی جەنگ، راوێژ، رابواردنی ئەوانە، بە شێوەیەکی جوان و ئەدیبانە لە چوارچێوەی

١- دیوانی خانا چاپی کوڕی زانیاری ١٩٧٥ز لاپەڕەی ١٢ و ١٣.

چریکەکەدا بۆ خوێنەر دەردەخاو لە کارەساتی ئەو سەردەمەی دەگەیێنێ، ئەوەی ئەم چریکە دەخوێنێتەوە لە هەستی شانازی خانا بە خۆی، بە کورد، بە کوردەواری، ئاگادار ئەبێ... داد پەروەری، جوری حوکمرانی، رەژیمی کۆمەڵایەتی، ئابوری، رامیاری، جوری بیر کردنەوە، تێ‌روانین و هەڵوێست لەگەڵ خەڵك، راو، شکار، ئاژاوە، ئاسایش، شایی، شین، و ژیانی ئەو سەردەمەی کوردەواری بە جوانی بۆ ئاشکرا ئەبێ، ئەمەیە کە نرخێکی تایبەت بە شاکارەکەی خانا ئەدا و ئەیباتە سەرێ کە بە رونی پەردەی لە سەر ژیانی کۆمەڵایەتی ئەو رۆژگارە لە ناوچەی کوردەواریدا هەڵداوەتەوە و راستی بۆ خوێنەر دەرخستوە.

زانای ناودار خانای قوبادی

خانای قوبادی لە هۆزی پاشاکانی باجەڵانێ و نەوەی قوباد بەگی حاکمی دەرنی و دەرەتەنگە، بە فەرمودەی ئەمیر شەرەفخانی بدلیسی، قوباد بەگ حاکمی ئەم قەڵایا نەبوە: دەرنێ، دەرەتەنگ، حەلوان: زەهاوی ئێستا، سدان، دەوان، ئالانی، پاوە، رەوانسەر، باسکە، قەڵای زنجیر، زربانیکی [1] خانا لە حودودی ١١١٦ی مانگی لە دایك بوە و لە ساڵی ١١٥٣ی مانگی شیرین و خەسرەوی بە تەواوەتی بە شێعر داناوە(دەرنی یا دەرنە شارۆڵکەیەك بوە لە جێی کوێستانە هەواری هۆزی باباجانی لای باکورهی - (لوشە) کە وێرانەکەی ماوە، وەلی دیوانەش ئەو شاعیرە گەورە ناودارە لە هۆزی باجەڵانە و خەڵکی دەرنێ‌یە) خانا زۆر زانا و هۆزان و عالم بوە بە تایبەت لە عیلمی فیقەو مەعارفی ئیسلامی و فەلسەفە و کەلام و عیرفان و ئەدەبدا شارەزا و خاوەن دەسەڵات بوە، شێعر و هۆنەی خانا سەهلی مومتەنیعە.

لە تەفسیری قورئانیشدا زانا بوە و هەندێ لە قورئانی بە شێعر واتا و بەیان

١- شەرەفنامە لاپەرەی ٥٨٩ ئوفستی ١٩٨١ ئێران

کردوه، هەندێ لە مەلایانی ئەمەیان بە دڵ نەبوە و خەڵکیان لێ هانداوە و بە ناچار بەرە و ئەمیرنشینی بابان کۆچی کردوە و لە ساڵی ١١٩٢ی مانگیدا هەر لەوێ بارگەی بەرەولای خوا تێکناوە.

خانا: کار و باری جەنگ، سواری، راو، شکار وە لە ئاداب و رسومی باوی پاشاکانی باجەڵانی بنەماڵەی باوانی خۆی شارەزا بوە و زۆریش حەزی لە داب و دەستوری کوردەواری کردوە.[1] زانا و شاعیری لورستان کاك ئەسفەندیاری غەزەنفەری لە کتێبی ئەدەبی لورسان[2] نوسیویەتی، ئێمە لە لورستاندا زۆر ئاسان شێعر و هۆنەی خانای قوبادی دەخوێنینەوە و لەگەڵ زمانی لەکی نیزیكێ و یەکە و ئەمەش پەرەدار بوون و غەنی بوونی واژەی لەکی دەگەینێ، کە توانیویەتی زمانی باستانی و پەهلەوی بەم شێوە چاکە بە میرات بۆ ئێمە راگرێ و مەسنەوی گەیشتنی شیرین و بۆلای فەرهاد لە کاتی مردندا و چریکەی رۆیشتنی خەسرەو بۆ باغ لەگەڵ غولاماندا ـ خۆم لە رادیو (خورەم ئاوا)دا،خوێندۆتەوە.

مام هێمن محەمەد شێخەل ئیسلامی شاعێری ناوداری رەحمەتی لە پەسنی شاکاری خانای قوبادیدا لە پاشە رۆك لە لاپەرەی ١٥ نوسیویەتی:

بەڵێ: لە دەریای بێلێوار و بێکەنار و پڕ شەپۆلی شێعردا، مەلە دەکەم و لە گوڵزاری رەنگاورەنگی ئەدەبدا گوڵ دەچنم، تەمەنم لە نوێ نوسراوەتەوە. ئەو خۆشی و شادیە هەمو شیرین و خوسرەوکەی خانا قوبادی بۆ منی هێناوە، کە برای زۆر بەرێز: کاك محەمەد مەلاکەریم بە دیاری بۆی ناردوم.[3] م-

---

١ - نوکتە: زنجیرەی پاشاکانی باجەڵان لە ئەردەڵانەکان کۆنترێ و نیزیکەی پێنسەت ساڵ بە سەر (زەهاو)ی کۆن و هۆزین، شێخان، بی کورە، قۆرەتو، سەرقەڵا، جێگیران کۆپەسا، هەرێمی پشتکۆ، بەمو، محەللە، جوانر و ورە و انسەردا لەو پەڕی هێز و دەسەڵاتدا، میری یان کردوە، بە فەرمودەی ئەمیر شەرەفخان بدلیسی جار جارە حوکمیان تا دینەوەر ئەرۆی.

٢ - چاپی ١٣٦٤ لاپەرەی ٣١٣.

ئەورەنگ لە لاپەرە ٧ بەرکولّی شیرین و خەسرەو [1] نوسیویەتی: «خاناو نیزامی سەرەرای هاوبیری و شاعیری، هاو رەگەزیش بون، چون نیزامی فەرمویەتی:

گر مادر من رئیسەی کرد
مادر صفتانە پیش من مرد

نیزامی باوکیشی لە کوردەکانی شافعی مەزهەب بوە هەر ئەوە بوە ئەم کورەکاری ئەو کوردەی کردوە، کە بیر و فەرهەنگیان یەك بوە، بۆ منیش (ئەورەنگ) مایەی سەر بەرزییە، کە لە ریگای پیوەندی نیژادی لەگەل ئەو گەوهەرە تابناکانەوە بە ئەندازەی خۆم بۆ نیشان دانی بار و بەری ئەوان کارم کردوە.

نوکتە: لیکۆلّەران بە پیێ ئەم شیعرە رایان گەیاندوە کە ناوی دایکی حەکیم نیزامی (رەئیسە) بوە، هەرچەندە سەعید نەفیسی بۆ گیرە شیوینی دەلّی (رەئیسە) ناوی خاس و تایبەت نیە، بەلّکو ناوی عامە و بە واتای: (رەئیس - ی ژن)ە و مەبەستی نیزامی ئەوە بوە کە دایکی لە سەروکەکانی هۆزی کورد بوە. نیشانیَ تر ئەمەیە کە نیزامی لە شوینیکدا لە (ئەسکەندەرنامە) دەیەوی بلّیَ: کە مەبەستی ئەو لە ساقی، موغەنی و مەی و مەیخانە و مەیلانە، تەنیا مەعانی مەجازی و ئیستیعاری ئەوانەیە، دەنا قەت، ئەهلی خەمر و شورب نەبوە، بە شیوەی کوردان بە تەلّاق، تەلّاقی ژن سویندی خواردوە:

«گر ز می شدم هرگز آلودە کام
حلال خدا باد بر من حرام»

ئەم جورە سویند بە تەلّاق خواردنە، خۆی نیشانیَ ترە بۆ کورد بونی حەکیم

٣- مام هیمن (محمدامین شیخ‌الاسلامی) شاعیری ناوداری کورد لە سالّی ١٩٢٢ی زایینی لە گوندی لاچین نیزیکی مەهاباد لە دایك بووە و لە رۆژی هەینی ٢٩ خاکەلیوەی ١٣٦٥ی هەتاوی بارگەی بەرەولای خوا تیکناوە.

١- چاپی ١٣٤٨ هەتاوی و ریکەوتی ٢٥٨١ کوردی مادی.

نیزامی گەنجەوی، چونکا لە نێو هیچ گەل و هۆزێکدا، وەکو، کوردان بە تەڵاق سوێند ناخۆن، دیارە ئەم سوێند خواردنانە، خۆی نیشانەی ڕێز دانانی زۆرە بۆ ژن کە وا سوێندی پێدەخۆن.

ئەڵێن باوکیشی کورد بوە: بە تایبەت کە بەهرامنامە (حەوت پەیکەر)ی بە (میرعەلائەدین گڵپەی) ڕەوادی ئاخرین سەرداری کورد کە لە بنەماڵەی (میرئەحمەد یەل) بوە پێشکەش کردوە و نیزامی ئەو ئەمیر کوردەی زۆر خۆش ویستوە و نیزامی عەلائەدینی بە سولەیمانی زەمان ناو بردوە لە وە ئەچێ ئیشارەیەك بێ بە سولەیمان پێغەمبەر کە دەڵێن بەلقیسی لە شاری شنۆوە هێناوە و شوێنێك ئێستا لە نێزیك شاری شنۆ بە ناوی بەلقیس هەیە، و عەلائەدین لە شنۆ و ڕەوان دژ: (ڕوبین دژ) حوکومەتی کردوە و زۆر بە هێز و وزە دار و دادگەر فەرهەنگ پەروەر و ڕەعییەت خۆشەویست بوە و زۆری ڕێز بۆ زانایان و دانایان و شاعیران و هەستیاران داناوە و نان بدە و خاوەن خوان و سفرە ڕەنگین بوە جا ئەوەیە نیزامی زۆری خۆش ویستوە و بە شێعر لە پەسەندی ئەودا دەڵێ:

چون اشارت رسید پنهانی
از سراپردهٔ سلیمانی
بر گرفتن چو مرغ بالگشا
تا کنم بر در سلیمان جای
در اشارت چنان نمود برید
که هلالی برآورد از شب عید
پادشاهی که ملك هفت اقلیم
دخل دولت کند به وی تسلیم
حجّت مملکت بقول و بقهر
آیتی در خدا یگانی دهر

خسرو تاج بخش تخت نشان
بر سر تاج و تخت گنج فشان
محمده مملکت علاالدین
حافظ و ناصر زمان و زمین
مهدیی کافتاب این مهد است
دولتش ختم آخرین عهد است
رستمی کز فلك سواری رخش
هم بزرگ است و هم بزرگی بخش
بحر و بَرّ هر دو زیر فرمانش
بَرّی و بحری آفرین خوانش [1]

له ناوچەی گەنجە، بە ردەع یا بەرزەعە کە بە قسەی یاقوت نو فرسەخ لە گەنجە دور بوە و موغان و کهستان کوردی تیا بوە.[2]

خانای قوبادی و خوێندن

ئەگەر بە وردی بڕوانینە ڕۆژگاری پێشو سەرنجێك بە بار و دۆخی خوێندنی مەلا و فەقێیاندا بە دین زۆر بە ڕونی بۆمان دەردەکەوێ کە: بەر لە چاو هەڵێنانی خانای قوبادی بە ژیان، فەقێ و مەلا و میرزا و خوێندوار لە حوجرە و خوێندنگەکانی ئەو سەردەمەدا لە پاڵ خوێندنی مەعارفی ئیسلامیدا ئەدەب و فەرهەنگ و زمانی کوردی بە دەرس ـ خوێندراوە و زمان و زاراوەی گۆرانی کە خانا شیعری پێ وتوە زمانی خوێندن و نوسین و زمانی

١- دیوانی حەکیم نیزامی گەنجەوی لاپەڕەی ٥٠٤ تا ٥٠٩ چاپی انتشارات زرین تاران بە سەرەتای دوکتور معین فەربێ تاریخ.

٢- معجم‌البلدان ج ١ لاپەڕەی ٣٧٩ نوسراوی یاقوت بن‌عبدالله حەمەوی کە نوسیویەتی: لەبەر دەعە (پەردەدار) دەروازەیەك هەیە کە بە دەروازەی کوردان ناودارە و زانایانێکی زۆری لێ هەڵکەوتوە بە تایبەت لە زانین.ڕاویانی حەدیسدا لاپەڕە /٣٧٩ ستونی ٢ چاپی ٩٥٩، زاینی.

ڕەسمی و باوی ئەو سەردەمەی کوردەواری بووە.

بۆیە خانا بە ڕاشکاوی فەرمویەتی:

هۆنە

بـە لەفـز کـوردی، کـوردسـتـان تـەمـام
پێش بـوان مـەحفـوز بـاقـی و الـسـلام (١)

خانای قوبادی بەر لەو تاکە شێعرە لە بابەت شانازی کردن بە زبان و ئەدەبی کوردی کە شیعرەکانی وەکو بوکی جوان ڕازاوە بێ دەفەرمێ:

شێعر و هۆنە

بـە تـوغـیـان دەرد بـێدەرمـان عـەشـق!
بە توفـان سەدد ئـەسر مـەینەت عەشـق
وێنەی (نـیظامـی) سەیـقەل دەر زەیـنـەم
بە سورمەی دانیش ڕەوشەن کەر عەینەم
تـا کـە مـاجـەرای شـیـریـن و خـوسـرەو
سەنگ تاشی فەرهاد، سەرگوزەشت ئەو
باوەرۆ، وە نـەزم خـاستەر جـە گـەوهـەر
بە ڕەشـح خـامـەی شـۆخ بـۆ عـەنـبـەر
هەرچـەن مـواچـان فـارسـی شـەکـەرەن
کـوردی جـە فارسی بەڵ شـیـریـن تـەرەن
مەعلومەن جەدەور دونیای بەد ئەندیش
دڵـشــادەن هــەر کـەس بــە زوان وێـش
مـەعـلـومـەن هـەر کـەس بە هـەر زوبـانـێ
بـواچـۆ نــەزمـێ جـە هــەر مـەکــانـێ

١- دیوانی خانا چاپی کوڕی زانیاری کورد ١٩٧٥ ر لاپەڕەی ١٤.

وینەی عوروسان زێبای موشك چین
بكەرۆش جە حوسن عیبارەت شیرین
خاریخ جە مەعنی نەبۆ مەزمونەش
كریا بۆ چون شێعر (جامی) مەوزونەش
جەلای خیرەدمند دڵ پەسەند مەبۆ
شیرین تەر جە شەهد شیرەی قەند مەبۆ
چە عەرسەی دنیای دون بەد فەرجام
بە دەستور نەزم (نیظامی) تەمام
بە لەفز كوردی، كوردستان تەمام
پێش بوان مەحزوز، باقی (والسلام)...[1]

لەم بڕە شێعرانە جوان دەردەكەوێ خانا شارەزای هەڵسەنگاندنی شێعر و هونەری ئەدەبیش بووە، شێعری پڕ واتا و رێكی بە باش داناوە كە وەكو بوك رازاوە و جوان بێ و ناوەرۆك و مەزمونی چاك بێ، چاكە، ئەنا، نابێتە شێعر.

خانا نوسین و دانانی شێعر بە زمانی كوردی بە شانازی و ئەركی سەرشانی ئەزانێ و دەڵێ: هەر چەند وتویانە: زمانی فارسی وەك شەكر شیرینە، ئەبێ لەم دنیا بەد رەفتارەدا هەر كەس بەو زمانەی وا خوا پێی داوە بنوسێ و شێعر و هۆنە بڵێ چونكا خودایش لە قورئاندا فەرمویەتی (و من آیاتَهَ خلقُ السمواتِ و الارضِ و اختلافِ اَلْسِنَتِكُمْ و الوانِكم ان فی ذالك لآیات للعالمین.)[2] جا هەر لەبەر ئەمە خانا رازی شیرینی (شیرین و خەسرەو)ی بە كوردی هۆنیوەتەوە تا خەڵكی كوردەواری بە تێكڕا سود و بەهرەی لێ وەربگرن و بە زمانی زگ ماكی لەو چریكە رەنگینە بگەن.

١- دیوانی خانا چاپی كوڕی زانیاری كورد ١٩٧٥ز لاپەڕەی ١٤ و ١٥.
٢- سورەی رووم ئایەتی ٢٢.

هۆنه

یارەب بە فیراق فەرهاد کۆ کەن
بە خورشید حوسن شیرین ئەرمەن
بە ئیستیلای عەشق خەسرەو پەرویز
بە خۆش خەرامی گوڵگون و شەبدیز
بە خامەی موشکین شاپور چینی
بە ناز شیرین، بەو نازەنینی
بە ساز و بە لەحن شۆخ نیکیسا!
بە نەبیر ئاهەنگ موجیزەی عیسا[(١)]

تەنانەت خانا کاتێ باسی دەنگی خۆش و ساز و ئاوازیش دەکا مەبەستی وردی رەوان ناسیمان بۆ دەردەخا کە فەرمویەتی:

بە ساز و بە لەحن شۆخ نیکیسا!
بە نەبیر ئاهەنگ موجیزەی عیسا

لەم شێعرەدا ئیشارە بە مە کراوە، هەر وەکو زانستی رەوان ناسی دەڵێ: دەنگ و ئاوازی خۆش موعجیزە دەکا و هەر وەکو حەزرەتی عیسا نەخۆش و مردو دەبوژێنێتەوە و لە مردو رزگاری دەکا.

رێبازی خانای قوبادی

شاعیرێکی وەکو خانا کە رازاوەترین چریکەی ئەوین ساز ئەدا و باشترین شانۆی ئەویندارانە دەخاتە بەر چاو، مرۆڤ ئەگەر بۆ نێو دڵ و درونی ئەم هۆنەرە خاوەن هونەرە رێگا پەیا بکا، خانا بە مرۆڤێکی زاهید، خۆ پارێز، کە لە دنیا دەسی بەرداوە، خوگر لەگەڵ قورئان و فەرمودە، سالیك، عارف ئەویندار و زانایەکی خوا ناسی دێتە بەر چاو، خانا لەم رێبازەدا ئەوەندە لە دنیای سەیر

١- دیوانی خانا چاپی ١٩٧٥ز کوری زانیاری کورد لاپەرەی ١٤-٣: کسش گیر.

و سلوك خۆی ڕەتاندوە، لە پەروەردە کردنی شانۆی ئەوینی مەجازی و عەشقی ئەم دنیایەی ئەم لای پێنیشان بدرێ، سەر کەوتوە.

چریکەی شیرین و خەسرەو لە باشترین و لە بارترینی چیرۆك و چریکەی مەنزومی کوردی‌یە و موغازەلات و ئەوینی ئەو دو دڵدارەیە و لە هەمان کاتدا تراژدیای شەهیدی ئەوین ـ فەرهاد، فەرهادی فەرهاد تاش و تیشە وە دەس و ناکام نیشان ئەدا.

هەرکاتێ لە چریکەی ئەویندارانە لە ئەدەبی کوردیدا قسەبکرێ مرۆڤ دەکەوێتە بیری چریکە و شاکاری (مەم وزین)ی فەیلەسوفی ناودار: ئەحمەدی خانی و شیرین و خەسرەو ـ ی شاکاری زانای بلیمەت خانای قوبادی، خانا مودافیعی ئەوینی ئینسان بە ئینسانە یا بە تەعبیری عورەفا، لایەنگری عەشقی مەجازی‌یە و ئەم خۆشەویستی‌یەش لە قورئاندا دوپاتەی لە سەر کراوە، کە فەرمویەتی (وَ مِنْ آیاتِهِ اَنْ خَلَق لکم من انفسِکم ازواجاً لِتَسْکُنوا الیها و جَعلَ بینکم مودَةً و رحمة) لە نیشانەکانی خوایە کە بۆ ئێوە لە خۆتان هاولفی بۆتان ئافەریدە کردوە تا بە هۆی ئەوانەوە، ئارام بگرن و لە نێوان ئێوەدا دۆستی و ڕەحمەتی ساز داوە پێغەمبەریش لە سەر ئەم خۆشەویستیە، دووپاتەی کردوە کە فەرمویەتی هەرچی مروڤ بڕوای زیاتر بێ زیاتر حەڵاڵی خۆی خۆش دەوێ (کلما زاد الرجل ایمانا زاد حبا لنسوته) یا فەرمویەتی (حبب لی من دنیا کم ثلاث: النسأ ـ و الطیّب و جعلت قرّة عینی فی الصلوة) لە دنیای ئێوە سێ شتم بۆ خۆشەویست کراوە: ژن، بۆنی خۆش و نوری چاوم لە نوێژ دایە، سەرنج ڕاکێشە (محی‌الدین ابن عربی) لە (فصوص الحکم) ئەو کتێبە بە نرخەدا، لە شەرحی ئەو فەرموودەیەدا نوسیویەتی: (پێغەمبەر فەرمویەتی: ئەم خۆشەویستی‌یە لە خۆمەوە نیە چونکا خۆشەویستی ئەو پێوەندی بە خواوەیە) کە مرۆڤی بە وێنەی خۆی ئافەریدە کردوە، پێغەمبەر تەنانەت لە خۆشەویستی حەڵاڵی خۆیدا خۆشەویستی خوای لەبەر چاو گرتوە، بەر لە ئیبنی عەرە بیش بوعەلی سینا

حەکیمی ناوداریش سەرنجی داوەتە شوێنی دانان عەشق لە سەیر و سلوك و شهودی حەقدا و مەسەلەی عبور، لەمە جازەوە، بۆ حەقیقەت، سینا لە کتێبی ئیشارات و تنبیهاتی خویدا دەنوسێ عارف نیازی بە ریازەت هەیە و ریازەتیش بۆ سێ ئامانج دەڕوانێ:

١ـ دور خستنەوەی ناحەق لە رێگای حەق.

٢ـ نەفسی ئەممارە بکرێتە فەرمانبەری نەفسی موتمەئینە.

٣ـ پاك و لەتیف کردنەوەی دلّ و دەرون بۆ بێداری و ئاگاداری، ئامانجی ١ بە هۆی خۆ پارێزی بە راستی بەدەس دێ. ٢ بە هۆی عیبادەتی پڕ بە دلّ و دەرون، ئامانجی سێهەمیش بە هۆی بیر و ئەندێشەی چاك و پاکەوە بەدەس دێ؛ و تاری چاك، رەفتاری چاك، پندار و بیر کردنەوەی چاك، هەروا بە هۆی عەشقی پاك و بێخەوش کە لەودا جوانی و جەمالّ حوکم ئەکا، نەك هێزی شەهوەت، خانایش لە سەیر و سلوکی خواناسانەدا عەشق و ئەوینی قەبوڵە.

خانا لە سەرەتای شیرین و خەسرەودا، بە پەسنی خوا و پێغەمبەر دەس پێ دەکا و لە باسی پێغەمبەردا دەچێتە سەر میعراج، بەلای منەوە یەکێ لە هۆی دەرکی واتای حیکمەت هەر ئەمەیە، **چونکە** میعراج تەنیا تاقە رووداوێك نیە میعراج ئەوەیە، کە پێغەمبەر تا سەر سەرەوە، ئەروا و خوا ئەبینێ، یانی هەر کەس ئەبێ بڕواتە میعراج، ئەمە زەریای وەحیە، بۆ پێغەمبەر ئەمە ئەزموونێکە بۆ پێغەمبەر، ئەوە دەریایە، ئێمەیش بەرەی مرۆڤ ئەبێ بڕوێن لەو دەریایەدا کاسە و گڵێنەی خۆمان پڕ بکەین و روح و گیانی خۆمانی پێ بێراو بکەین هەر وەکو خانا بە زمانی کوردی ئەم راز و رەمزەمان نیشان ئەدا، شینکەی کەس بێدانەی عەشق و ئەوین، نارۆێ سەوز نابێ، تەنیا خانوی عەشق و ئەوین، جێگای ئارا و قەرارە و بەس، عەشق مرۆڤ لە باری مەنفی لە سەر سەربانی ئیشراق، دائەنێ: عەشق و ئەوین لە ئەندامەوە دەس پێ ئەکا، تا ئەگاتە ئەندامەکان و لە وێنشەوە بە گیان و رۆح و سەرەنجام بە موتڵەق: (خوا) ئەگا، عەشق و ئەوینێ،

که به دوای رەنگ و رواڵەـ دابێ، عەشق و ئەوین نیە، سەرەنجام ئەبێتە هۆی نەنگ و بەدناوی مرۆڤ لە خوی راستی مرۆڤانی دەشواتەوە.

جۆرج لۆ کاچ دەڵێ: جوانی و خوشیکی، مرۆڤ لە پەستی و پووان و سووان و تیاچون رزگار دەکا لەم بابەتەوە ئەبێ بڵێم: کە زێبایی و جوانی مۆغەرەی پشتی یەك تابلۆی نەخش و هۆنە و شێعرە.

زۆربەی خوینەران عادەت و خویان بەوە گرتوە، کە لێکۆڵەران، شوێنەواری هونەروەرانیان، بۆ شی بکەنەوە و جوانیو خوشیکی و نوکتە وردەکانیان بۆ بخەنە بەر چاو، ئەم کارە لە سەرانسەری دنیا بۆتە باوە هونەروەر، ئەگەر، لە هونەری خۆیدا جۆرێ عارف و ناسیاو نەبێ، هونەروەر نیە هونەروەر ئەبێ بێترس، دەرد و رەنجی خۆی بە باشی بدرکێنێ و هاواری خۆی دەر ببڕێ، عەشق و ئەوین، لە مێژودا، هەڵەبجەیە کە رۆژنامە نوسان، لە رۆژی مردنیدا بە بێدەنگی لێ بێدەنگ ئەبن.

خانا، گیان و رۆحی خۆی کردۆتە مایە و هەوێنی ئەم شاکارەی، بۆیە وا بەرز بۆتەوە و چوەتە ناخی ئاسمان و پلەی قاب قەوسەینی تەی کردوە.

سەرچاوەی هونەر: باوەڕ و دین و ئەقیدە و مەزهەبە، کە لە دەرونی مرۆڤدا جۆش دەخوا و بە شێوەی هونەر جا شێعر بێ یا نەخش و نیگار، هەڵ دەقوڵێ و تاڤگە ئەکا، خانا هەمو ئەمانەی تێدا بوە.

خانا ناسین، لێرەوە دەر دەکەوێ، کە خانا بە خۆی ناسیاو بوە، خۆی بە شاعیرێ بەرز و ئاوێنەی غەیب داناوە، کە ئیلهامی، بە دانانی ئەم شاکارە، پێکراوە، تا فەرهەنگی کوردی پێغەنی بکا.

شاعێر وتەنی:

«لە سێحری قسەدا وەها تەواوم
کە ئاوێنەی غەیب بۆتە ناوم»[1]

بە بیروڕای من ئەوپەڕی هونەروەری و قووەتی بەیانی خانای قوبادی لە

مەسنەوی شیرین و خەسرەودا بە جۆرێکیوا دیارە نەك تەنیا شاکاری خانا بەڵکو یەکێ لە شاکارەکانی ئەدەب و هونەری غەنایی و بەڵکو بەرزتر و تەرزتر لە هەموان بێ، ئەم شاکارە ئەونە پڕ و تەژییە، لە نوکتەی وردی لەتیف و زیڕین و زەریف کە مرۆ کش و مات دەمێنێ، کە بەرزی ئەم هونەرووەرە، تا چ پایە ئەبێ بەرز بێ، کە شاکارێکی وای بەدیهێناوە، شاکاری عەللامەئەحمەد خانی و مەلای جزیری و شاکاری خانای قوبادی، نالی، مەولەوی، وەفایی، هەر وەکو گەوهەرێکن ورشەورش بە سەر دوند و لوتکەی بەرز و تەرزی ئەدەب و هۆنە و شێعر و هونەری کوردەواری نورئەفشانی و گزینگ داوێن و زانست بڵاو دەکەنەوە و گرشە گرشیانە.

رازاندنەوەی شانۆی جوان و دڵاوا و دڵاوێن لەگەڵ کەڵکوەرگرتن لە زانستی باوی ڕۆژ و زاراوەی حیکمەت و فەلسەفە و عیرفان یەکێکە لە تایبەتییەکانی کەلامی خانای قوبادی و ئەو زانا و دانایانەی وا ناومان بردون. دیارە لە ڕۆژگاری ساسانیدا زمانی پەهلەوی لە پەهلە گیراوە،[1] باو بوە، تەنانەت گوڵواژەیەکی زۆر لە سەلمان فارسی، کە لە سەقیفەی بەنی ساعد بە زاریدا هاتوە (کردیت، نەکردیت، کارێکتان کرد، کە نەدەبو بیکەن) کەم ئەم جۆرە واژانە، لە زاراوەی باواندا باو بووە و ئێستاش هەرماوە.

هۆنە و شێعری کوردەواری لەو ڕۆژگارانەدا، دو بەیتییەکانی باباتاهیری عوریانی لوڕە، کە بەپێی زاکۆن و ڕێزمان و قاعیدە دەبو لە سەر وەزنی شێعری ڕۆژگاری ساسانی، یانی ١٢ بین: (هەجا) دانرابن، بەڵام لە پاشان ئەدیبان

←١ - ئەم شێعرە هی «شەپۆل»ە.

١ - پەهلە: «پاڵەوان ـ قارەمان» ئەم واژە لە زمانی کوردیدا هێی ناوە راستی واژە ئەبێتە ئەلف وەك شهر: شار، شاهنامە: شانامە، پهلوان: پاڵەوان، تهران، تاران، پەهلیش بۆتە: پاڵ کە بە واتای کەنار و جانبییە، ئەشگونجێ (پارت) بوبیتە پاڵ کە لە کوردیدا گۆڕاوە. ئەعلام باستان لە زمانی کوردیدا، نوسراوی کاك مستەفا کەیوان، لاپەڕەی ٢٤٩ تا ٢٦٠ یەکەمین کونگرەی تەحقیقاتی ئیرانی ساڵی ١٣٥٠.

بەرەبەرە، بە خەیاڵی ئەوە، لە وەزنی شیعری ئەوانەدا کەم و کوڕی هەیە، دەسیان لێداوە و ئەوانەیان بردۆتە بەحری عەروزی وردی (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل) و گۆڕیویانن و بە خەیاڵ واژەی ئەدەبیان، لە جێگای واژەی ڕەسەنی ناوچەیی داناوە، بە تایبەت وەحید دەستگردی کە زاراوەی کوردی لوڕی[1] نەزانیوە، کردویەتە فارسی.

ئەبێ بڵێین: ئەم جۆرە شیعرە ١٢ـ هەجا و بینانە، کە ئێستا لە ئەدەبیاتی کوردەواریدا هەیە، یادگاری ئەشعاری ڕۆژگاری ساسانی، بە تایبەت مانەویە.

یەك دو وێنەی ئەوانە، لە لایەن ئوستاد دوکتۆر وامقی کرماشانی‌یەوە، تەرجەمە کراوە، جا هەر بۆیە دەڵێن: زمانی نیزامی گەنجەوی زمانی پەهلەوی، یا کوردی ئازەری بوە و دایکی کورد بوە و کوردیش خۆی، هۆز و نەتەوەیەك، لە ڕەگەزی ئاری و ئێرانی‌یە.[2]

هومام تەوریزی کە لە سەدەی ٧ و ٨ی مانگی‌دا ژیاوە بە زمانی پەهلەوی ئازەری کوردەواری شیعری بە چاپکراوەیی لێ‌بەجێماوە.

هۆنە:

وەهـــــار، وول و دیـــــم یـــــار خـــــۆش بـــــی
ئـــەوی یـــاران مـــە ول بـــی، مـــە وەهـــاران
واتـــا: بـــەهـــار و گـــوڵ بـــە روی یـــارەوە خـــۆشـــە
بـــێ‌یـــاران نـــە گـــوڵ هـــەیـــە و نـــە بـــەهـــاران

١- مناقب‌الطالبین کە ئیمامی دەیەم دوعای خێری بۆ کوردە لوڕەکان کردوە کە چاکەیان لەگەڵدا کردوە؛ هەر بە کوردی لوڕیش ناوی بردون.

٢- حەمدوڵڵا موستەوفی کە لە سەدەی ٨ی مانگیدا ژیاوە، لە پەسنی مەراغەدا نوسیویە: «خەڵکەکەی سپی پێست و حەنەفی مەزهەب و پەهلەوی زمانن». مارکوارت خۆرهەڵاتناسی ئەڵمانی لە کتێبی ئێرانشاردا نوسیویەتی: «زمانی پەهلەوی حەقیقی زمانی ئازەریە، کە زمانی نوسینی ئەشکانیەکانە.ـ ئەشکان، گوندێکە لای شاری سەردەشت».

واژەی دیم لە «دیمە شۆرە»دا ماوەتەوە کە بە واتای: دەم و چاو، روە.

هۆنە:

بە میهرت هەم بشی خۆش گیانم ئەز دەست؛
لووانت لاوجمن دیل و گیان بەست؛
واتا: لە بەر خۆشەویستیت گیانیشم لە کیس ئەچێ؛
فریوی لێوت دل و گیانی بردم

واژەی «گیان، لووان، دیل، بشی» کوردی پەتین.

عیزەدین بن عادل بن یوسف تەوریزی کە لە سەدەی ٨ی مانگیدا ژیاوە بە زاراوەی پەهلەوی ئازەری دەڵێ:

سەحەرگاهان کە دیلم تاوەگیری
جە ئاهەم هەفت چەرخ ئالاوە گیری

واژەی تاوەگیری، ئالاوە، دیلم، ئالاوەگیری، جێگای سەرنجن گەنجە کە جوزوی بەردعە بوە، ئەبێ نیزامی گەنجەویش شیعر و هۆنەی کوردی و ئازەری لێ بەجێمابێ، بەڵام تا ئەم دەم و چاخە لە ئێمە مانانیان بزر کردوە.

شەمسی مەغربی ناودار بە مەلامحەمەد شیرین بە ئازەری ـ کوردی فەرمویەتی:

سەحەرگاهان کە چەشمەم تاوەگیری
کەهان ئەج ئاویی چەشمەم لاوە گیری
ئەنان خوناوە ئەج چەشمان بوارەم
کە گیتی سەر بە سەر خوناوە گیری
دیلە اویان چو من سامانە بگرت
چو من بەر بوم همە اویانە بگرت
بە جز اویان نەوینم بین بەر و بوم
بەر و بومم همە اویانە بگرت

خانا ئینسانێکی دیندار و زانا و خەڵك خۆشەویست بووە و زۆر حەزی لەوە کردوە مرۆڤ پێکەوە باش بن و حاکم و میر و گزیر دادگەر و دادپەروەر بن و لە باری کۆمەڵایەتی و ئابوری و فەرهەنگی و چاکە و چاکەکردنەوە هەرەوەز بۆ یەك بکەن تا دادگەری کۆمەڵایەتی لە هەر بار و بابەتێکەوە، دابین بکرێ.

هۆنە

مـــەعـــلـــوم بـــۆ.جـــە لای بـــوزورگـــان دەور
هـــەر کـــەس عـــادل بـــۆ چـــون هـــورمـــز بـــێ طـــەور،
بـــەرگـــوزیـــدەی زات حـــەیـــی ئـــەکـــبـــەرەن
مـــەحـــفـــوظـــەن جـــە نـــار ئـــەر صـــەد کـــافـــرەن

خانا دەڵێ ئەگەر میر و پاشا دادپەروەر بن، ئەگەر رژێم لە نێو کۆڕ و کۆمەڵدا بۆ دابین کردنی سود و قازانجی کۆڕ و کۆمەڵ هەڵسوڕێ و لە خزمەت خەڵکدا بێ، زەوی بۆن خۆش ئەبێ و لە باتی گوڵ، گەوهەر دەڕوێنێ، بەڵام ئەگەر حوکومەت زاڵم و ستەمکار و بەدفەڕ بێ و بیر لە سود و حەسانەوەی گشتی نەکاتەوە، وڵات وێران ئەبێ و خەڵك روی خۆشی و حەسانەوە نابینن.

هۆنە

بـــەڵـــێ جـــە خـــانـــای عـــەطـــاریـــد خـــامـــە
مـــونـــشـــی وەصـــف زوڵـــف عـــەنـــبـــەر شـــەمـــامـــە
بـــە ســـەمـــع شـــەریـــف بـــشـــنـــەو، حـــیـــکـــایـــەت
ئـــەر قـــەســـدەش خـــێـــرەن والـــی ویـــلایـــەت
بـــە جـــای گـــوڵ، زەمـــیـــن مـــاوەرۆ، گـــەوهـــەر
ســـەنـــگ مـــەبـــۆ بـــە لاڵ، خـــاکـــەش بـــە عـــەنـــبـــەر
ئـــەر والـــی بـــێ عـــەدڵ، شـــەرارەت پـــیـــشـــەن
بـــەدجـــیـــنـــس، بـــەدکـــار، دور جـــە ئـــەنـــدیـــشـــەن

ولـگـەی مـەمـلـەكـەت كـەی مـەعـمـور مـەبـۆ
ئـەیـمـەنـی و راحـەت جـە خـەلـق دور مـەبـۆ

ئەوەیە خانا بە ئەركی سەرشانی حاكم و ئەمیری دەزانێ كە دادگەر بن و لەگەڵ ژێردەستاندا بگونجێن و دڵی خەڵك راگرن و ئەبێ لەوە بترسن كە دوعا و نزای ستەم لێكراوێكیان لێ بكەوێتە كار و ئاه و نزولەی مەزڵومان بیانگرێ و تونبەتونیان بكا، ئەوەیە، كە شێعر و هۆنە و بیری خانا كۆن نابێ و هەمیشە لە نێو دڵ و دەرونی خەڵكدا بڵێسە دەسێنێ.

شێعر

واتـەش: ئـەی خـوسـرەو، دانـای خـێـرەدمـەنـد
وێـنـەی بـابـای وێـت چـێـش مـەبـۆ یـەك چەنـد
چـەنـی سـوپـاهـی و نـۆكـەر بـسـازی؟
بـتـەرسـی جـە مـەرگ، مـەزڵـوم بـنـوازی؟
دەمـێ هـەم بـە عـەدل مـسـكـێـنـان كـەر شـاد
مـەمـلـەكـەت بـە عـەدل دادت كـەر ئـابـاد
حـەزەر كـەر جـە چـەنـگ سـەرهـەنـگ ئـەجـەل
قـەڵای زێـنـدەگـێـت بـكـەرۆ قـەبـەل...
خـۆف كـەرە، خـوسـرەو، سـوبـحـێ یـا ئـێـوار
دوعـای مـەزلـومـی لـێـت بـگـنـۆ بـە كـار

بیروڕای خانا كۆن نابێ

خانا لای وایە ئەبێ بۆ چارەكردنی كەند و كۆسپ لەگەڵ خەڵك بە راوێژ و تەگبیر و پرس‌وجۆ بجوڵێنەوە، تەنیا لە رێگای راوێژەوە كۆمەڵ بەرەوپێش ئەڕوا و سەر ئەكەوێ و كار مەیسەر ئەبێ، تاك هەر چەند ژیر و پربیریش بێ، بێ تەگبیر كردن بە خەڵك، ئەكەوێتە نێو زەل و پیاوی دەوێ شەل دەرچێ لە

زەل، ئەمەیە کە دەبێ بڵێین شێعر و بیر و قسەی خانا، پاشا و میر و حاکم فێری حوکومەتداری ئەکا و دەیانخاتە سەر ڕێگای مرۆڤایەتی.

شێعر

بـــەلـــێ دەســـتـــورەن نـــە عـــەرصـــەی دەوران
وەخـــتـــێ کـــار ســـەخـــت رۆ دۆنـــە ئـــینـــســـان
ئـــەر چـــون ئـــەفـــلاتـــون مـــوشـــکـــاف مـــەبـــۆ
فـــرێ پـــێـــش خـــەریـــك هـــەم خـــەرکـــاو مـــەبـــۆ
خـــەســـرەو کـــەرد بـــە هـــۆش رەوشـــەنـــی ضـــمـــیـــر
ئـــەی کـــارە بـــە دەســـت روجـــوع تـــەدبـــیـــر
پـــەی چـــێـــش؟ مـــەواچـــان: یـــە، پـــەنـــد پـــیـــرەن
تـــەحـــلـــیـــل مـــوشـــکـــول، هـــەر، بـــە تـــەدبـــیـــرەن

خانا لە شیرین و خەسرەودا زۆربەی پەردەکانی ساز و ئاواز و موسیقای ناو هێناوە و ئەمە شارەزایی خانا لەم هونەرە نیشان ئەدا «ساز، چەنگ، نەی، دەف، عود، بەربەد، سەنتور، ماهور و...» هەروەهاش لە زۆر موناسەبەدا لە زاراوەی ئەستێرەناسی و عیلمی هەیئەت، قسە ئەکا و زانایی و دانایی خۆی لەم عیلمەدا دەر ئەخا. ئەوەیە، کە دەڵێن: خانا، زانایەکی پایەبەرز بووە، هەر وەکوو ئەم زاراوانە: «زیج، ئوسترلاب...».

هەروەها هەر کەس شیرین و خەسرەو بخوێنێتەوە، تێدەگا کە خانا لە زانستی ئابوریشدا زۆر شارەزا بووە و قسە لە عەرزە و تەقازا و بەدفەڕیی ئیحتیکار و شاردنەوەی رزق و رۆزی خەڵك دەکا و نەهی لەو کارە بێفەڕانە دەکا و ڕێگایان نیشان ئەدا تا گرانفرۆش و کەمفرۆش و موحتەکیر نەبن و بێگزی و فزی و بێزوڵم و زۆر و ملهوڕی لەگەڵ خەڵکدا بە مرۆڤایەتیەوە بژین تا دۆستایەتی و رەحمەت و برایی و یەکیەتی لە نێو خەڵکدا بەدی بێ و ئاژاوە و ناکۆکی و ناڕێکی نەمێنێ. ئەوەیە، کە دەڵێ: